

บทบาทของพระอัคนีในวรรณคดีสันสกฤต

บทบาทของพระอัคนีในวรรณคดีพระเวท

แนวคิด เรื่องมูลลาธิษฐานของ เทพและ เทวีของชาวอารยันในสมัยพระ เวทได้พัฒนาขึ้น จากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ และพืชทั้งหลาย ตลอดจนสรรพสิ่ง ต่าง ๆ ที่แวดล้อมตัวพวกเขาอยู่ ฉะนั้น ชาวอารยันจึงมี เทพและ เทวีที่เป็นมูลลาธิษฐาน หรือสิ่ง แทนธรรมชาติต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นจำนวนหลายองค์ด้วยกัน เช่น เทพเจ้าแห่งลม ไฟ น้ำ และ เทวี แห่งแสง เงินแสงทอง เป็นต้น

เทพและ เทวีเหล่านั้นได้รับความนิยมนยกย่องว่า เป็น เทพสูงสุดผู้ทรงพละานุภาพ และ มหิทธานุภาพ เหนือจิตใจของชาวอารยันในอันที่จะบันดาลโชค เคราะห์แก่ผู้นิยมนยกย่องในโอกาส และฐานะต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับว่า เทพและ เทวีเหล่านั้นจะมีฐานะ หน้าที่ บทบาทและความ สำคัญแก่ผู้นิยมนับถือมากน้อย เพียงไร

หากเราจะพิจารณาจากบทสวดสรร เสริญและจำนวนครั้งที่ชื่อของ เทพและ เทวีถูก เอย์ถึง ในคัมภีร์ฤค เวท อาจกล่าวได้ว่า เทพและ เทวีของอิน เดียในสมัยพระ เวทแบ่งออกเป็น 5 ระดับ หรือ 5 ชั้นด้วยกันดังนี้คือ

- ชั้นที่ 1 ได้แก่ พระอินทร์ พระอัคนี และพระโสมะ
- ชั้นที่ 2 ได้แก่ เทพอัศวิน เทพมฤคทั้งหลาย และพระวรุณ
- ชั้นที่ 3 ได้แก่ อูษาเทวี เทพสวิดฤ พระพฤทส์บดี พระสุรยะ และเทพปูชน
- ชั้นที่ 4 ได้แก่ พระวายุ ทยาวาปฤถิวี พระวิษณุ และเทพรุทระ
- ชั้นที่ 5 ได้แก่ พระยม พระปรรชันยะ (เทพประชัน)¹

¹Macdonell, Vedic Mythology, p.10.

จากการจัดระดับชั้น เทพและ เทวีดังกล่าวข้างต้นจะเห็นว่า พระอัคนีเป็นเทพที่จัดอยู่ในระดับสูง และหากจะเปรียบเทียบกับเทพในระดับเดียวกัน พระองค์จะมีฐานะ เป็นรองก็แค่พระอินทร์เพียงองค์เดียวเท่านั้น ทั้งนี้ รวมถึงความสำคัญของพระองค์ที่มีต่อชาวอารยันในสมัยพระเวทด้วย

อย่างไรก็ดี หากจะพิจารณาจากแนวคิดการจัดกลุ่มเทพเจ้าตามที่อยู่และหน้าที่ตามความคิดในคัมภีร์ฤค เวทและอถรรพเวท โดยถือว่า เทพเจ้าของอินเดียนสมัยพระเวทมีทั้งหมด 33 องค์ และแบ่งเทพเหล่านั้นออกเป็น 3 กลุ่ม ๆ ละ 11 องค์ เท่ากันได้แก่กลุ่มที่อยู่บนโลก บรรยากาศ และสวรรค์ดังกล่าวมาแล้ว เทพเหล่านั้นจะมีพระอัคนี พระอินทร์และพระสุริยะ เป็นเทพผู้นำหรือหัวหน้าเทพที่อยู่บนโลก บรรยากาศ และสวรรค์ตามลำดับจะเห็นว่า พระอัคนีเป็นเทพเจ้าแห่งไฟ มีฐานะเป็นผู้นำกลุ่มเทพเจ้าที่อยู่บนโลก

นอกจากนี้ คัมภีร์ฤค เวทบทอื่น ๆ ยังได้สดุดีพระอัคนีว่าเป็นอมรรดิย เทพสูงสุดของสวรรค์และโลกอีกองค์หนึ่ง² อีกบทหนึ่งสดุดีพระองค์ว่าเป็นเทพบิดรของมวลเทพในสวรรค์ด้วย³

ความเป็นเทพสูงสุดของสวรรค์และโลกประการหนึ่ง และพระอัคนีได้รับยกย่องว่าเป็นบิดาของมวลเทพประการหนึ่ง เป็นสถานภาพของพระอัคนีที่เทพเจ้าและมนุษย์ทั้งหลายในสมัยพระเวทให้การรับรอง จะเห็นได้จากเทพเจ้าทั้งหลายในสวรรค์ต่างก็ให้ความเคารพและเกรงกลัวอำนาจของพระองค์ โดยเฉพาะในตอนที่พระองค์ซ่อนตัวอยู่ในความมืด ทวยเทพจะพากันน้อมไหว้และสวดอ้อนวอนเพื่อขอความกรุณาจากพระองค์ ดังมีข้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์ฤค เวทสดุดีพระองค์ว่า "โอ อัคนี เทพเจ้าทั้งหลาย เกรงกลัวท่าน นมัสการท่านผู้ซ่อนพระองค์อยู่ในความมืด ขอพระอัคนี ไวศวานระ จงมีความโปรดปรานแก่เราทั้งหลาย ขออมรรดิยเทพโปรดมีความพอใจและคุ้มครองเราทั้งหลายด้วยเถิด"⁴

²RV.I.59.5

RV.III.6.2

³RV.I.69.1

⁴RV.VI.9.7

visve devāḥ anamasyanbhiyānāstvamagne tamasi tasthivāmsam /
vāisvānaro' vatūtaye no' martyo' vatūtaye nah //

ยิ่งไปกว่านั้น คัมภีร์ฤคเวทอีกบทหนึ่งบรรยายว่า เทพเจ้าจำนวน 3,333 องค์ รวมทั้งเทพองค์สำคัญในสมัยพระเวท เช่น พระวรุณ พระมิตระ และเทพมฤคทั้งหลายได้ทำการ น้อมไหว้และสวดติพระองค์วันละ 3 ครั้ง⁵ พระองค์จึงได้รับยกย่องให้เป็นจักรพรรดิของสวรรค์ ผู้ทรงพละบาทาหนักแรง เทียบได้กับพระอินทร์⁶

คัมภีร์ฤคเวทบางบทสวดตั้งฉายานามพระองค์ว่า สหสราจิต⁷ (sahasrajit) แปลว่า ผู้ชนะดั่งฟัน ซึ่งหมายถึงพระอัคนีทรงอำนาจยิ่งใหญ่กว่าเทพอื่น ๆ⁸ นับจำนวนได้ดั่งฟัน ความยิ่งใหญ่ของพระองค์จึงครอบคลุมทั่วไปทั้งสวรรค์และโลกทั้งหมด และไม่เพียงเทพเจ้าในสวรรค์จะให้ความเคารพยำเกรงในความยิ่งใหญ่และทรงอำนาจเท่านั้น มนุษย์ทั้งหลายบนพื้นโลกต่างก็มีความ สะทกสะท้านต่อมหิทธานุภาพของพระองค์ด้วย ข้อพิสูจน์ในเรื่องนี้จะเห็นได้จากบรรดามนุษย์ทั้งหลาย สดุดีอ่อนวอนพระองค์ เพื่อขอพรและความคุ้มครองจากพระองค์ และทุกครั้งที่พวกมนุษย์สดุดีอ่อนวอน พระอัคนี คัมภีร์ฤคเวทกล่าวไว้ว่า พระองค์จะฟังเสียงแซ่ซ้องสรรเสริญ⁹ ของพวกมนุษย์เสมอ เมื่อเทพเจ้าและมนุษย์ทั้งหลายให้ความเคารพและยกย่องพระองค์ถึงเพียงนี้ คัมภีร์ฤคเวทจึงกล่าวสดุดีพระองค์เป็นเชิงเปรียบเทียบว่า พระอัคนีเป็นเทพทั้งปวง เช่น เป็นพระอินทร์ พระวิษณุ พระพรหมผู้สบัติ พระวรุณ พระมิตระ พระอรชรมัน พระอังสะ เทพฤทธะ พระมฤค ภคะ ฤๅ อิติ¹⁰

⁵ RV. III. 9. 9; 14. 4

⁶ RV. VII. 6. 1

indrasyeva pra tvasaskrtāni vande vandamāno vivakima //

⁷ RV. I. 188. 1

⁸ RV. X. 88. 14

⁹ RV. VII. 43. 32

tam tvā vyam hvāmahe sṛṇvantam jātavedasam /

¹⁰ RV. II. 1. 3-7

และเทวีอื่น ๆ อีก 5 องค์¹¹

ฉะนั้น เพื่อให้มองเห็นบทบาทของพระอัคนีในวรรณคดีพระเวทแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงบทบาทของพระองค์โดยแยกออกเป็นหัวข้อต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- ก. บทบาทในฐานะ เป็นผู้สร้างสวรรค์และโลก
- ข. บทบาทในทางศาสนา
- ค. บทบาทเกี่ยวกับบ้านและชุมชน
- ง. บทบาทในด้านอื่น ๆ
- ก. บทบาทในฐานะ เป็นผู้สร้างสวรรค์และโลก

แม้ว่าคัมภีร์ฤคเวทบางบทสวดจะกล่าวว่า พระอัคนีเป็นลูกของปรุหม เทพ คือฟ้าและดินดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 3 ตอนที่ว่าด้วยกำเนิดของพระอัคนีก็ตาม แต่ก็มีข้อความอีกบทหนึ่ง กล่าวสรรเสริญพระองค์ว่า เป็นบิดาผู้ให้กำเนิดโลกทั้งสองดังมีใจความของบทสวดว่า "พระมาตริสวัน* ผู้ว่ารววยในความมั่งคั่งและทรัพย์สมบัติ ผู้มีแสงสว่างเป็นเส้นที่ได้พบทางสำหรับลูกหลาน พระองค์เป็นผู้คุ้มครองชุมชน เป็นผู้ให้กำเนิดสวรรค์และโลก เทพเจ้าทั้งหลายจึงถือว่า พระอัคนีคือผู้ประทานทรัพย์สมบัติ"¹²

ในเมื่อคัมภีร์ฤคเวทถือว่า สวรรค์และโลกเกิดมาจากพระอัคนีหรือมีพระอัคนีเป็นบิดาแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ภายใต้จักรวาลทั้งหลายไม่ว่าจะมีชีวิตหรือไม่ก็ตาม ก็คงถือว่า พระองค์เป็นผู้สร้างขึ้นมา ดังข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า "ผู้ใดเป็นพระองค์แรกที่เทพเจ้าพอใจ และคนทั้งหลาย

¹¹ Keith, The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads, p.158.

* คำว่า "พระมาตริสวัน" ในคัมภีร์ฤคเวทหมายถึง เทพเจ้าแห่งลมผู้นำพระอัคนีจากสวรรค์มายังโลก แต่ในบทสวดนี้ มาตริสวันเป็นชื่อของพระอัคนี (Griffith, 1976: 62n)

¹² RV.I.96.4

sa mātarisvā puruvārapustirvidadgātum tanayāya svarvit /
visām gopā janitā rodasyordevā agnim dhārayandravinodām //

เลือกและบูชาวงสรวงผู้ใดด้วยเนยใส ผู้นั้นคือพระอัคนี ชาดเวทัส พระองค์ได้สร้างสิ่งที่มีปีกบิน ได้อย่างรวดเร็ว (นก) สิ่งที่เคลื่อนที่ไม่ได้ (ต้นไม้) และสิ่งที่เคลื่อนที่ได้ (สัตว์โลก)"¹³

และโดยที่พระอัคนีเป็นผู้สร้างสิ่งทั้งหลายดังกล่าวมาแล้วขึ้นมา พระองค์จึงรู้และมองเห็น สัตว์โลกทั้งหมด¹⁴ ไม่ว่าจะ เป็นกำเนิดของคนและเทพเจ้า¹⁵ รวมทั้งกิจกรรมที่เป็นความลับ และเปิดเผย¹⁶ วรรณคดีในสมัยพระเวทจึงให้ฉายานามพระองค์ว่า ชาดเวทัส (jātavedas) แปลว่าผู้รู้สิ่งที่เกิดขึ้นแล้วทั้งปวง

อนึ่ง การสร้างสวรรค์และโลกของพระอัคนีดังกล่าวมาแล้ว คัมภีร์ฤคเวทถือว่าเป็น วิรกรรมที่ยิ่งใหญ่มาก เพราะพระองค์ได้แม่หรือทำสวรรค์และโลกให้แยกออกจากกัน เป็นสองส่วน ซึ่ง เปรียบได้กับแผ่นหนังที่มีแผ่น เดียวแล้วตัดแยกออก เป็นสองแผ่นพร้อมทั้ง ให้แสงสว่างด้วยพลาณภาพ ของพระองค์ ดังมีข้อความกล่าวสรุปพระองค์ว่า "วิรกรรมของท่านยิ่งใหญ่นัก โอ อัคนีผู้ยิ่งใหญ่ ท่านได้ทำให้สวรรค์และโลกสว่างไสวด้วยพลาณภาพของท่านเอง"¹⁷

¹³ RV.X.88.4

yo hotāsītprathamo devajusto yam samāñjannājyenā vṛṇānāḥ /
sa patatritvaram sthā jagadyacchvātramagnirakṛnoj jātavedāḥ //

¹⁴ RV.III.55.10

agnistā visvā bhūvanāni veda /

¹⁵ RV.I.70.3

¹⁶ RV.VIII.39.6

agnirjātā devānamagnirveda martānamapīcyam //

¹⁷ RV.III.6.5

vratā te agne mahato mahāni tava kratvā rodasī ā tatantha /

พระอัคนี นอกจากจะแยกจักรวาลออกเป็นสวรรค์และโลกออกจากกันแล้ว พระองค์ยังได้รักษาและควบคุมสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายใต้จักรวาลทั้งหมดให้อยู่ในอำนาจหรือกฎของฤๅษีอันเป็นกฎของจักรวาลด้วย เช่น การควบคุมการขึ้นไปของดวงอาทิตย์ และดวงดาวต่าง ๆ บนท้องฟ้า ดังบทสวดในคัมภีร์ฤๅษีเวทกล่าวว่า "โอ อัคนี เมื่อจะให้แสงสว่างแก่คน ท่านได้ทำให้ดวงอาทิตย์ และดวงดาวอันเป็นนิรันดร์ขึ้นไปบนท้องฟ้าได้"¹⁸

และโดย เหตุที่พระอัคนี เป็นผู้ควบคุมรักษาภพของฤๅษี ฉะนั้น จึงมีคัมภีร์ฤๅษีเวทบางบท สวดกล่าวว่า พระอัคนี เป็นพระวรุณ¹⁹ และอีกบทหนึ่งกล่าวว่า พระอัคนีและพระวรุณ เป็นพี่น้องชายกัน²⁰

อนึ่ง ความเชื่อที่ว่า พระอาทิตย์และดวงดาวทั้งหลายขึ้นไปบนท้องฟ้าได้เพราะอำนาจพระอัคนีประการหนึ่ง และการที่คนทั้งหลายสามารถมองเห็นพระอาทิตย์ เพราะพระอัคนีเกิดขึ้นมาประการหนึ่ง ฉะนั้น การก่อไฟเพื่อการบวงสรวง เทพเจ้าในสมัยหลังคัมภีร์ฤๅษีเวทจึงต้องทำขึ้นทุก ๆ เช้าก่อนที่พระอาทิตย์จะขึ้นมาเสมอ หากไม่ทำเช่นนั้น เชื่อว่า พระอาทิตย์จะไม่ขึ้น²¹ ทั้งนี้ เพราะถือว่าพระอัคนีจะต้อง เกิดก่อนพระอาทิตย์ ซึ่งหมายถึงพระอัคนี เป็นผู้ควบคุมภพของฤๅษีนั่นเอง

นอกจากพระอัคนีจะ เป็นผู้ควบคุมรักษาภพของฤๅษีในสวรรค์ดังกล่าวมาแล้ว พระองค์ยังเป็น เทพที่คอยแนะนำมนุษย์บนโลกให้ปฏิบัติตามแนวทางความถูกต้องหรือศีลธรรมอัน เป็นหลักทางศาสนา ตลอดจนสารภาพของมนุษย์ผู้ฝ่าฝืนกฎของสวรรค์และธรรมชาติของมนุษย์เองด้วย²²

¹⁸RV.X.156.4

agne naksatramajaramā sūryam rohayo divi /
dadhajjyotirjanebhyah //

¹⁹RV.X.8.5

²⁰RV.IV.1.2

²¹TS.IV.7.13.3

SBr.11.3.1.5

²²RV.IV.3.5

ข. บทบาทในทางศาสนา

ศาสนาของชาวอารยันในสมัยพระเวทถือว่า มีเทพและเทวีหลายองค์ดังกล่าวมาแล้ว การติดต่อกับเทพและเทวีเหล่านี้ ชาวอารยันจะสวดสวดและมอบเครื่องสังเวทหรือเรียกว่า พิธีกรรมบวงสรวงเทพเจ้า ในพิธีกรรมบวงสรวงแทบทุกพิธีกรรมของชาวอารยันนั้นไม่ว่าจะเป็นพิธีเกี่ยวกับ เสราตะหรือสมาระจะมีพระอัคนีเข้าไปเกี่ยวข้อง เสมอซึ่งอาจกล่าวได้ว่า จะขาดเสียจากพระอัคนีมิได้ พระอัคนีจึงมีบทบาทในพิธีกรรมมากมาย และจะยกมากล่าวเฉพาะบทบาทที่สำคัญ ดังนี้

1. เป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์และเทพเจ้า

ลักษณะอันเป็นคุณสมบัติของพระอัคนีบนโลกที่เราสังเกตเห็นในขณะที่พระองค์เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเกิด ณ ที่ใด เวลาใดก็ตาม คือ เปลวและควัน ซึ่งเปลวและควันนี้จะพุ่งออกจากร่างกายของพระองค์ไปในทิศทางต่าง ๆ หรือวนเวียนรอบตัวพระองค์หรือขึ้นสูงแล้วแต่ลมซึ่งเป็นพาหนะหรือหัวใจของพระองค์จะพาไป แต่ส่วนใหญ่จะพุ่งขึ้นสูงหรือลอยขึ้นฟ้า ชาวอารยันจึงเปรียบเปลวและควันของพระองค์ว่า เป็นเสาค้ำฟ้า²³ ในบางกรณีก็นำไปเปรียบกับสัตว์ เช่น เขี้ยว หรือพระองค์เป็นนกของสวรรค์²⁴

อนึ่ง ความเชื่อที่ว่า เครื่องสังเวทที่ผู้บวงสรวงมอบถวายแก่ทวยเทพที่ตนเคารพนับถือ จะถึงเทพเจ้าได้จะต้องส่งไปในไฟหรือมอบผ่านพระอัคนีโดยถือว่า เมื่อพระอัคนีเผาไหม้เครื่องบวงสรวงแล้ว พระองค์จะนำไปมอบให้เทพเจ้า และก็ถือว่า เทพเจ้าได้รับและเสวยเครื่องสังเวทที่ตนมอบให้แล้ว ฉะนั้น จึงมีคัมภีร์ฤคเวทบางบทกล่าว พระอัคนีเป็นปาก และลิ้นของเทพเจ้า

²³RV.IV.6.2

²⁴RV.VII.15.4

RV.I.164.52

ดังบทสวดติกล่าวไว้ว่า "โอ อัคนี เทพอาทิตย์ทั้งหลาย มีท่านเป็นปาก (ของพวกเขา) โอ ท่านผู้ฉลาด เทพผู้รุ่งเรืองทั้งหลาย มีท่านเป็นลิ้นผู้ชอบ เครื่องสังเวททั้งหลายก็คิดต่อท่านในทุกพิธีกรรม เทพทั้งหลายได้เสวยอาหารที่นำมาบวงสรวง เพราะท่าน"²⁵

บทสวดในคัมภีร์ฤคเวทอีกบทหนึ่งกล่าวว่า พระอัคนีเป็นสารภีแห่งการบวงสรวง²⁶ และอีกบทหนึ่งกล่าวว่า พระองค์เป็นบุคคลผู้ท่องเที่ยวไปในระหว่างมนุษย์และเทพเจ้า²⁷ (สวรรค์และโลก) ซึ่งหมายถึงหน้าที่ในการ เป็นสื่อกลางระหว่าง เทพและมนุษย์นั่นเอง

หน้าที่ชุด เป็นตำแหน่งที่ เทพเจ้าและคนแต่งตั้งพระองค์ ดังบทสวดสวดติในคัมภีร์ฤคเวท กล่าวไว้ว่า "โอ อัคนี ผู้หนุ่มที่สุด เทพทั้งหลายได้แต่งตั้งท่านผู้มี เปลวและควัน เป็นชุด ผู้ถือ เครื่องสังเวทบวงสรวง"²⁸

ความคิด เรื่องหน้าที่ชุดของพระอัคนี วรรณคดีสันสกฤตในสมัยพระเวทอธิบายไว้หลาย นัยด้วยกัน เช่น คัมภีร์ฤคเวทบทหนึ่งกล่าวว่า พระอัคนีเป็นชุดของ เทพเจ้าและมนุษย์²⁹ เพราะ พระอัคนีท่องเที่ยวไปในระหว่างสวรรค์และโลก แต่คัมภีร์ฤคเวทอีกบทหนึ่ง³⁰ กล่าวว่า พระองค์

²⁵ RV.II.1.13

tvāmagne ādityāsa āsyam tvam̐ jihvam̐ sucayascakrire kave /
tvam̐ rātiṣāco adhvaresu sascire tve devā haviradantyaḥutam //

²⁶ RV.I.44.2

rathīradhvarānam /

²⁷ RV.IV.2.2-3

RV.IV.8.4

RV.X.4.2

²⁸ RV.V.8.6

tvāmagne samidhānam yaviṣṭhaya devā dūtam cakrire
havyavahanam /

²⁹ RV.IV.2.2.3

³⁰ RV.VI.15.9

เป็นบุตรของ เทพ เจ้าและวีวัสวัต* (vivasvat) ส่วนคัมภีร์โตดริรียส์หิตา³¹ กล่าวว่า พระอัคนี เป็นบุตรของ เทพ เจ้ากาพยะ อุศนะ** (kāvyā usana) หรือทิพยะ (divya) ของอสุระ คัมภีร์โตดริยพราหมณะกล่าวว่า พระอัคนีไม่ใช่บุตรของมนุษย์และ เทพ เจ้า แต่เป็นเพียงทางหรือสะพาน สำหรับคนที่จะได้ไปสู่สวรรค์อันสูงสุดเท่านั้น ดังข้อความว่า "พระอัคนีได้แผ่ร่างทิพย์ออกแล้ว ท่าน เป็นร่างกายและสะพานของพวกเรา ท่านเป็นทางนำไปยังเทพเจ้า โอ อัคนี เพราะท่าน พวกเรา จึงไปถึงยอดของสวรรค์ และอยู่ เป็นสุขร่วมกับ เทพ เจ้าทั้งหลาย"³²

แม้ว่าคัมภีร์สันสกฤตดังกล่าวมาแล้วจะมีความเห็นต่างออกไปว่า พระอัคนีเป็นบุตรหรือไม่ ไม่ใช่บุตรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากหน้าที่ของพระอัคนี เช่น การนำเทพมา ๗ ที่มวงสรวงแล้วเชิญเทพ ให้นั่งลงบนหญ้าที่ผู้มวงสรวงปูลาดไว้สำหรับ เทพ เจ้า ตลอดจนพระองค์ประกาศบทสวดอันถือว่าเป็น กฎของ เทพ เจ้าที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติแล้ว จะเห็นได้ว่า พระอัคนีเป็นสื่อกลางหรือบุตรผู้ทำให้ เทพ เจ้า และมนุษย์ เข้าใจกันได้ ยิ่งกว่านั้น พิธีกรรมทั้งหลายที่มนุษย์จัดขึ้น พระอัคนีจะเป็นสารนิเทศแห่งการ

* วีวัสวัต ในคัมภีร์ฤค เวทไม่มีบทสวดสดุดีโดยเฉพาะ แต่มีชื่อที่ถูกเอ่ยถึงประมาณ 30 ครั้ง วีวัสวัต เป็นบิดาของ เทพอัศวินและพระยม (RV. X. 14.5; 17.2) ชายาของวีวัสวัต คือนางศรัณยู ผู้เป็นลูกสาวของคัษฏฤ (RV. X. 6.31) บุตรของวีวัสวัต บางครั้งก็ว่าพระมาตริศวัน (RV. VI. 8.4) บางครั้งก็ว่าพระอัคนี (RV. I. 58.1)

³¹TS. II. 5. 11. 5

** กาพยะ อุศนะ (kāvyā usana) เป็นชื่อกวีหรือฤษีผู้ประพันธ์กาพย์หรือบทประพันธ์ ในสมัยโบราณ ต่อมา คำนี้ หมายถึงสุภระ (śukra) ผู้เป็นครูของอสุระหรือผู้เป็นประธานแห่ง ดาวเคราะห์ต่าง ๆ และผู้ประพันธ์คัมภีร์ธรรมศาสตร์ก็มีชื่อว่า อุศนะ (usana) ด้วย (Monier-Williams, 1970: 291)

³²TBr. II. 4. 1. 6

ā tanumagnirdivyaṃ tatāna / tvam nāstanuruta seturaṅne /
tvam pantaṅṅhaḥ bhavasi devayānaḥ / tvayā agne pṛsthāṃ vāyamāruṅema /
atha devāṅ sadhamādam sadema //

บวงสรวงเสมอ พระองค์จะเป็นผู้เชิญเทพเจ้า เช่น พระอินทร์จากฟ้า พระมรุคทั้งหลายจาก
 อากาศ³³ มาในที่บวงสรวง ในบางโอกาสคัมภีร์ฤคเวทกล่าวว่า พระอัคนีนี้มาในรศันเดียวกับ
 เทพเจ้าทั้งหลาย³⁴ ฉะนั้น พระอัคนีจึงได้รับการสวดิจจากผู้บวงสรวงเพื่อขอให้นำเทพมา ณ ที่
 บวงสรวง ดังข้อความว่า “โอ อัคนี ขอท่าน พร้อมด้วยม้าและรถอันสวยงาม ผู้มีพรอันประเสริฐ
 ได้โปรดนำพระอรุณย์มัน พระมิถระ พระวารุณ พระอินทร์ และพระวิษณุ เทพมรุคทั้งหลายและเทพ
 อัศวินมาที่นี่ เพื่อหมู่ชนผู้มีเครื่องบวงสรวงอันถูกต้อง”³⁵

2. เป็นโทคฤของเทพและมนุษย์

ในขณะที่พระอินทร์ได้รับยกย่องจากชาวอารยันว่า เป็นเทพนักรบผู้ยิ่งใหญ่
 ในสมัยพระเวท พระอัคนีก็มีสมญาว่า พระผู้ยิ่งใหญ่เคียงคู่กันไปกับพระอินทร์ ความเป็นพระผู้ยิ่งใหญ่
 ของพระอัคนีถือว่าเป็นคุณลักษณะสำคัญที่สุดในทางศาสนาของชาวอารยัน เพราะพิธีกรรมทาง
 ศาสนาอันมีการบวงสรวงเทพเจ้า จะต้องมีการเป็นผู้นำในพิธีพระผู้ทำหน้าที่นี้เรียกว่า โทคฤ
 (hotr) พระอัคนีเป็นโทคฤองค์แรก³⁶ ที่มนุษย์และเทพเจ้าพากันยกย่องในสมัยพระเวท

คัมภีร์ฤคเวทเล่มที่ 10 บทสวดที่ 52 มีมันตระหนึ่งทีกล่าวว่า เทพเจ้าจำนวน 3,339
 องค์ให้เกียรติและแต่งตั้งพระองค์เป็นพระโทคฤ พร้อมทั้งบูชาบวงสรวงพระองค์ด้วยเนยใส³⁷

³³ RV.X.70.11

³⁴ RV.III.4.11

RV.VII.11.1

³⁵ RV.IV.2.4

aryamaṇam varuṇam mitrameṣāṁindrāviṣṇū maruto asvinota /
 svasvo agne surathah surādhā edu vaha suhaviṣe janāva //

³⁶ RV.X.88.4

³⁷ RV.X.52.6

trīni satā trī sahasrānyagnim trimśacca devā nava cāsaparyan /
 āuksanghr̥tāirastr̥nanbarhiraśmā ādidhotāram nyaśādayan //

หน้าที่พระโศภิตจึง เป็นตำแหน่งที่มนุษย์ และ เทพเจ้า เลือกพระองค์ขึ้นมาทำหน้าที่ เป็นปากและลิ้น ของ เทพ เจ้า ตลอดจนถือ เครื่องสัง เวยบวงสรวงนำไปมอบแก่ เทพ เจ้าหรือ เรียกหน้าที่นี้ว่า หัตถวาหนะ แปลว่า ผู้นำ เครื่องบวงสรวงไปยัง เทพ เจ้า

หน้าที่พระโศภิตโดยมีฉายาว่า หัตถวาหนะนี้เป็นงานหนักสำหรับพระอัคนีมากในระยะแรก ที่พระองค์ได้รับ เลือกและแต่งตั้งให้ทำหน้าที่นี้ วรรณคดีสันสกฤตในสมัยพระเวทกล่าวว่า พระองค์ เกิดความกลัวต่อหน้าที่บวงสรวง³⁸ ในที่สุด พระองค์ได้ตัดสินใจถอนตัวออกจากหน้าที่แล้วหนีไปซ่อน พระองค์ในน้ำและพืชทั้งหลาย³⁹ คัมภีร์ฤค เวทกล่าวว่า เมื่อพระอัคนีถอนตัว* ออกจากหน้าที่โศภิตแล้ว บรรดา เทพ เจ้าและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดความ เดือดร้อน และ เทพ เจ้าทั้งหลายมีพระยม เป็นต้นได้ออก ความหาพระอัคนีในที่หลายแห่ง ในที่สุดก็พบพระองค์ในน้ำและพืชทั้งหลาย⁴⁰ เทพ เจ้าดังกล่าวได้เชิญ พระองค์ออกมาปฏิบัติหน้าที่บวงสรวงต่อไป จากนั้น พระอัคนีจึงยินดีและ เต็มใจปฏิบัติหน้าที่ตามคำ เชิญของ เทพและได้ประกาศพระองค์ว่า เป็นเจ้าแห่งการบวงสรวง⁴¹ พร้อมทั้งจะ เชื่อฟังคำสั่งของ เทพ เจ้าในการปฏิบัติบวงสรวงไปยัง เทพ เจ้าทั้งหลายโดยวิธีใด⁴²

ในคัมภีร์ศคปถพราหมณะ มีข้อความกล่าวถึงการ เลือกพระอัคนี เป็นพระโศภิตของ เทพ เจ้า และมนุษย์ทั้งหลายดังข้อความว่า

³⁸ RV. X. 51. 4

³⁹ RV. X. 51. 3

* คัมภีร์โตดริรียสตีตา (TS. II. 6. 1. 1) กล่าวว่า พระอัคนีถอนตัวออกจากหน้าที่บวงสรวง (การหายไปของไฟ) เพราะพระองค์เกิดความกลัวว่า จะได้รับชะตากรรม เช่นเดียวกับที่ชายทั้ง ๓ องค์ ซึ่งตายไปในขณะที่พวกเขา นำ เครื่องสัง เวยไปยัง เทพ เจ้า และ เทพ เจ้าได้ความหาพระอัคนี ในที่สุด ได้พบพระองค์ซ่อนตัวอยู่ในน้ำ โดยการรายงานของปลา เทพทั้งหลายได้เชิญพระองค์ ออกมาจากน้ำ เพื่อทำหน้าที่ นำ เครื่องสัง เวยไปยังพวกเขาอีก

⁴⁰ RV. X. 51. 3

⁴¹ RV. X. 52. 2

⁴² RV. X. 52. 1

เมื่อได้เปล่งวาจาแล้ว ผู้บวงสรวงจึง เลือกพระอัคนีผู้ เป็นพระโตศของ เทพเจ้าทั้งหลาย ในตำแหน่งผู้นำ ฉะนั้น ผู้บวงสรวงย่อมบูชาบวงสรวงทั้ง เทพเจ้าและพระอัคนี เมื่อ เขา เลือก พระอัคนีครั้งแรก เขาจึงบูชาพระอัคนี และ เมื่อ เขา เลือกพระอัคนีผู้ เป็นพระโตศของ เทพเจ้า ทั้งหลาย เขาจึงบูชา เทพเจ้าทั้งหลาย⁴³

และในคัมภีร์ศคปถพราหมณะ พระอัคนีมีฉายา เกี่ยวกับหน้าที่โตศอีกฉายาหนึ่งว่าภระตะ⁴⁴ (bharata) แปลว่า ผู้ถือเครื่องบวงสรวงไปยัง เทพเจ้าและคำนี้มีความหมาย เช่นเดียวกับคำว่า ทัพยาชนะในคัมภีร์ฤคเวท

ในระยะแรกที่คนและ เทพเจ้าทั้งหลาย เลือกและ แต่งตั้งพระอัคนีในหน้าที่พระโตศนี้ พระองค์ปฏิเสธโดยอ้างว่าพระองค์ไม่เหมาะสมกับตำแหน่งนี้ ดังข้อความตอนหนึ่ง ซึ่งพระอัคนี กล่าวว่

ความจริงข้าฯ ไม่เหมาะสมกับตำแหน่งนี้ คือ เป็นโตศและทำหน้าที่นำ เครื่องบวงสรวงของ พวกท่านทั้งหลายไปยังทวย เทพ ท่านทั้งหลายได้เลือกไฟ ๓ ชนิดมาก่อนมิใช่หรือและพวกข้าทั้ง ๓ ได้ตายไปแล้ว ขอพวกท่านโปรดทำให้พวกข้ากลับคืนมาเหมือนเดิมแล้วข้าฯ ก็จะ เหมาะสมกับ ตำแหน่งนี้ คือจะ เป็นโตศและนำ เครื่องบวงสรวงของพวกท่านไปยัง เทพเจ้าทั้งหลาย⁴⁵

^{43'} SBr.I.5.1.4

sa āsrāvya / ya eva devānām hotā tamevāgre pravṛṇīte' gnimeva tadagnaye cāivāitaddevebhyasca nihunte yadagre' gniṃ pravṛṇīte tadagnaye nihunte' tha yo devānām hotā tamagre pravṛṇīte tadu devebhyo nihunte //

^{44'} SBr.I.5.18

esa hi devebhyo havyam bharati tasmādbharato' gnirityāhureṣa . . . /

^{45'} SBr.I.3.3.13

yatra vāi devā agre' gniṃ hotrāya pravṛṇata tadcovāca na vā ahamidamutsahe yadvo hotā syāṃ yadvo havyam vaheyam trinpūrvānpravṛḍvam te prādhānviṣustānu me' vakalpayatātha vāi ahametadutsāksye yadvo hotā yadvo havyam vaheyamiti . . . //

เมื่อพระอัคนีได้ เสนอ เงื่อนไขดังนี้แล้ว ทวย เทพได้ตกลงยินยอมตามที่พระอัคนีต้องการ คือทำไฟ 3 ชนิดให้กลับคืนมา ในที่สุดพระอัคนีก็ เต็มใจที่จะทำหน้าที่โหดของ เทพเจ้าทั้งหลาย ค่อยไป ทวย เทพพากันชื่นชมมากที่พระองค์กลับมา เป็นพระโหดและกล่าวกับพระอัคนีว่า "ขอท่าน ไปรคนำ เครื่องสัง เวณีมอบแก่พวก เราทั้งหลาย แน่نونทีเดียว มั่นใจได้ท่าน เป็นผู้ทรงพลัง ท่าน เหมาะสมกับตำแหน่งนี้"⁴⁶

จะ เห็นได้ว่าทั้งคัมภีร์ฤค เวทและศตปถพราหมณะ ต่างก็ให้ความสำคัญแก่พระอัคนีในหน้าที่โหดนี้มาก และอาจกล่าวได้ว่า เทพองค์อื่นนอกจากพระอัคนีแล้วไม่สามารถหรือ เหมาะสมที่จะทำหน้าที่นี้ได้ เทพเจ้าและมนุษย์ทั้งหลายจึง เป็นหนี้คุณความดีของพระอัคนี เพราะพระองค์นอกจาก จะเป็นเทพสูงสุดมีฐานะ เท่า เทียมกับเทพอื่น ๆ แล้ว ยังต้องทำหน้าที่เป็นโหดของสวรรค์และโลกอีกด้วย ฉะนั้น คำกล่าวที่ว่า พระอัคนีเป็นเทพผู้นำเทพทั้งหลายในการบวงสรวง⁴⁷ จึงเหมาะสมกับพระอัคนีแต่เพียงพระองค์เดียว

นอกจากพระอัคนีจะเป็นพระโหด โดยชื่อนี้แล้ว พระองค์ยังมีชื่อที่บ่งถึงคุณลักษณะของความเป็นพระหลายชื่อด้วย เช่น พระวิประ (vipra) พระฤควิษ (rtvij) และพระปุโรหิต (purohita) เป็นต้น

วิประ เป็นคุณลักษณะของความเป็นพระหรือพราหมณ์ผู้ฉลาดในการบวงสรวงของเทพอินเดียในสมัยพระเวท เช่น พระอินทร์ พระอัคนี และเทพอัศวิน⁴⁸ เป็นต้น แต่ในบางกรณี วิประ หมายถึงนักประพันธ์ นักร้อง ผู้โหบทสวดแก่ผู้บวงสรวงด้วย⁴⁹

⁴⁶ SBr.1.4.2.1

. . . idam no havyam vaheti tametadgaristhe
yuktvpāmadanvīryavānvāi tvamasyalam vāi tvametaśmāi asīti virye . . ./

⁴⁷ RV.X.110.11

sadyo jāto vyamimīta yajñamagnirdevānāmbhavatpurogah /

⁴⁸ Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary, p.927.

⁴⁹ Lanman, A Sanskrit Reader, p.245.

ฤควิช แปลตามศัพท์ว่า ผู้ (ที่เขา) บวงสรวงตามฤดูกาล หมายถึงคุณลักษณะของ พระอักษนีผู้ เข้าใจกาล เวลาสำหรับการบวงสรวง หรือการบูชาบวงสรวงตามฤดูกาลของมนุษย์ และ เทพ เจ้า

ปุโรหิต แปลตามศัพท์ว่า ผู้นำหน้า (puras-dhā) หรืออุกวางไว้ข้างหน้า (การบวงสรวง) เป็นคุณลักษณะแห่งความเป็นผู้นำในการบวงสรวงให้สัมฤทธิ์ผลได้ เช่นเดียวกับ ปุโรหิตของพระ เจ้าแผ่นดินยังความประสงค์ของแผ่นดินให้บรรลุเป้าหมายได้ ดังคำอธิบาย เปรียบเทียบของสายนะในคัมภีร์ฤคเวทบทที่ 1 บทสวดที่ 1 ว่า "ปุโรหิตของพระเจ้าแผ่นดิน ยังความประสงค์ของราชอาณาจักรให้สำเร็จได้ ฉันทโค แม้พระอักษนีก็นำการบูชาบวงสรวงให้ สำเร็จได้ตามปรารถนาฉันนั้น"⁵⁰

นอกจากนี้ พระอักษนียังได้รับการสวดที่ว่า เป็นพระอหฺวารรย⁵¹ (adhvaryu) ผู้สวด บวงสรวง เทพ เจ้า ชื่อ เหล่านี้ทั้งหมด ล้วนแต่มีความหมาย เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมบวงสรวง เทพ เจ้า และถือว่าเป็นคุณลักษณะที่เด่นของพระอักษนีด้วย คัมภีร์ฤคเวทสวดที่พระองค์ว่า เป็นมิดา⁵² เป็น กษัตริย์⁵³ และประธานแห่งการบวงสรวง⁵⁴

อนึ่ง หากเทพเจ้าหรือมนุษย์ไม่มีพระอักษนี หรือมีแต่พระองค์ไม่ทำหน้าที่เกี่ยวกับพิธีกรรม บวงสรวงนี้ นอกจากมนุษย์จะได้รับความเดือดร้อนแล้ว บรรดาเทพเจ้า หรือบิดฤทั้งหลายจะไม่ได้

⁵⁰ Rgveda-Samhitā with the Commentary of Sāyanācārya, Vol.1

(Poona: Vaidika Samsodhana Mandala, 1972), p.33.

yathā rājñāḥ purohitastadabhiṣṭam sampādayati tathā agnirāpi
yajnāsyaāpekṣatam homam sampādayati /

⁵¹ RV.IV.9.4

⁵² RV.III.3.4

⁵³ RV.IV.3.1

⁵⁴ RV.X.1.5

รับความพอใจเลย⁵⁵ เพราะพระอัคนีไม่เพียงแต่จะนำ เครื่องบวงสรวงไปยัง เทพเจ้า หรือปิณฑุ ทั้งหลายในฐานะ เป็นปากของทวย เทพ เท่านั้น พระองค์ยังทำ เครื่องสัง เวยให้มีกลิ่นหอมควรแก่การ เสวยของ เทพ เจ้าทั้งหลายด้วย ดังข้อความในคัมภีร์ฤค เวทกล่าว่า "โอ อัคนี ชาด เวทัส ท่าน เป็นผู้ที่ เราสดุดีสรร เสริญแล้ว เมื่อได้ทำ เครื่องบวงสรวงให้มีกลิ่นหอมแล้วโปรดนำไปและมอบแก่ ปิณฑุทั้งหลายด้วยคำว่า "สวธา" ขอปิณฑุทั้งหลาย เหล่านั้นจงไปรยปราย โอ เทวะ ขอท่านโปรด เสวย เครื่องบวงสรวงที่พวก เรานำมาแล้ว"⁵⁶

ค. บทบาทเกี่ยวกับบ้านและชุมชน

บรรดาเทพเจ้าในสมัยพระ เวท พระอัคนีมีความใกล้ชิดกับชีวิตมนุษย์ในบ้านและ ชุมชนมากกว่า เทพอื่น ๆ เพราะนอกจากความจริงที่ว่า ทุกบ้านทุกครัวเรือนจะมีไฟเพื่อแสงสว่าง ความอบอุ่นตลอดจนการหุงต้มอาหารแล้ว พระอัคนียัง เป็นศูนย์กลางของชีวิตภายในบ้าน ได้แก่ เป็นไฟบวงสรวงประจำบ้านอีกด้วย พระองค์จึง เป็นเทพองค์เดียวที่มีฉายาว่า กรหปติ (grhapati) แปลว่า ผู้ เป็นเจ้าของบ้าน ยิ่งกว่านั้น คัมภีร์ฤค เวทยังกล่าวถึงคุณลักษณะ เกี่ยวกับบ้านและชุมชน ของพระอัคนีหลายลักษณะด้วยกัน เช่น พระอัคนี เป็นแขกของทุก ๆ บ้านและทุกที่อยู่อาศัย⁵⁷ เป็นอมรรตัย เทพผู้อาศัยอยู่ในระหว่างบรรดาศาสน⁵⁸ ตลอดจนเป็นผู้นำ⁵⁹ และปกครองชุมชน⁶⁰

⁵⁵ RV.VII.2.1

⁵⁶ RV.X.15.2

tvamagne īlito jātavedo avāddhavyāni surabhīni kṛtvī /
prādāh pitrbhyaḥ svadhayā te āksannaddhi tvam deva prayatā
havimsi //

⁵⁷ RV.X.91.2

⁵⁸ RV.VIII.60.1

⁵⁹ RV.III.2.5

visām pura-etā

⁶⁰ RV.I.96.4.

visām gopā

พระองค์จึงมีฉายาว่า วิศปติ (vispati) แปลว่าผู้เป็นเจ้าของชุมชน

ความใกล้ชิดกับบ้านและชุมชนดังกล่าว ในที่สุดพระองค์ได้กลายเป็นญาติสนิท หรือเพื่อนใกล้ชิด เป็นพิเศษของมนุษย์ ดังบทสวดบทหนึ่งกล่าวสดุดีพระอัคนีว่า “เทพองค์ใด เป็นเพื่อนผู้ใกล้ชิดที่สุดของเราทั้งหลาย ขอผู้บวงสรวงจงใส่เครื่องบวงสรวง เข้าไปในปากของ เทพองค์นั้น ผู้ที่เราควรรับใช้และผู้มีความกรุณา”⁶¹

บางบทสวดกล่าวยกย่องพระอัคนีว่า เป็นมิตามารดา⁶² ญาติพี่น้อง⁶³ หรือแม้กระทั่งเป็นลูกของผู้บวงสรวง⁶⁴

ความสัมพันธ์ของพระอัคนีกับบ้านและชุมชนดังกล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า พระองค์มีฐานะกับมนุษย์หลายประการนับตั้งแต่ เป็นพ่อบ้าน ผู้นำชุมชนจนถึงฐานะ เป็นลูกหรือเพื่อนสนิทของมนุษย์ บทสวดอีกบทหนึ่งกล่าวว่า ผู้เคารพนับถือพระอัคนีประกาศความเป็น เพื่อนทางสายโลหิตกับพระองค์⁶⁵

ในฐานะที่พระอัคนีเป็นผู้นำชุมชนหรือพ่อบ้าน พระองค์จะทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองชุมชนหรือบ้านของพระองค์ให้มีความปลอดภัยมากที่สุดและถือว่าเป็นการคุ้มครองที่มั่นคงและแข็งแรง เทียบได้กับรั้วหรือกำแพง เหล็กตั้งร้อยชั้น ดังมีคำสดุดีสรรเสริญว่า “โอ อัคนี ขอได้โปรดคุ้มครองพวกเราทั้งหลายด้วยอำนาจอันหาที่สุดมิได้ ประดุจหนึ่งว่า กำแพงเหล็กตั้งร้อยชั้น”⁶⁶

⁶¹RV.VII.15.1

upasadyāya mīlhuṣa āsyē juhutā havih /
yo no nedisthamāpyam //

⁶²RV.VI.1.5

⁶³RV.VII.43.16

RV.X.7.3

⁶⁴RV.II.1.9

⁶⁵RV.1.71.10

mā no agne sakhyā pitryāni pra mārsiṣṭhā /

⁶⁶RV.VII.3.7

tebhirno agne amitāirmahobhiḥ satam pūrbhirāyasībhīrni pāhi /

ผู้บวงสรวงพระอัคนีจะรู้สึกว่ามีความปลอดภัยและมั่นใจในการคุ้มครองของพระองค์แทบทุกโอกาสที่ขอพรจากพระองค์ แม้แต่ในสนามรบคนทั้งหลายยังสวดติพระองค์เพื่อขออาหารและความคุ้มครองจากพระองค์⁶⁷ ฉะนั้น คำว่า ความห้ายแพ้แก่ศัตรูในสงครามจึงไม่เคยมีแก่ผู้สวดติพระอัคนี ทั้งนี้ เพราะพระอัคนีมีอำนาจและอาวุธสำคัญประจำพระองค์ ได้แก่ สายฟ้า⁶⁸ ในการต่อต้านต่อต้านศัตรูรวมทั้งพระองค์มีดา เป็นจำนวนมากถึงหนึ่งพันดา⁶⁹ พระอัคนีจึงสามารถดูแลผู้บวงสรวงที่นำอาหารและ เครื่องสัง เวชมาบวงสรวงพระองค์ได้อย่างทั่วถึง⁷⁰

นอกจากพระอัคนีจะคุ้มครองให้มนุษย์ปลอดภัยแล้ว พระองค์ยังได้ชื่อว่า เป็นเทพผู้กรุณาช่วย เหลือมนุษย์ให้พ้นจากความยากลำบากและภัยอันตรายต่าง ๆ ซึ่งคัมภีร์ฤค เวท เปรียบพระองค์ว่า เป็น เรือนำมนุษย์ข้ามฟากได้โดยปราศจากอันตราย⁷¹

หน้าที่ เก่าแก่อย่างหนึ่งของ เทพเจ้าแห่งไฟในสมัยพระเวท ได้แก่ การเผา หรือการทำลายศัตรูที่ชั่วร้ายของชาวอารยัน คือยาตุธานะ* และอำนาจศัตรูอื่น ๆ เช่นปีศาจ เป็นต้น ด้วยแสงอันเป็นอาวุธของพระองค์ ฉะนั้น พระอัคนีจึงมีฉายาว่า รากโซหัน (rākṣohan) แปลว่า ผู้ฆ่าหรือกำจัดรากษส คัมภีร์ฤค เวท เล่มที่ 10 บทสวดที่ 87 กล่าวถึงบทบาทของพระอัคนีในการกำจัดรากษสและปีศาจอื่น ๆ ของชาวอารยัน ดังบทสวดติพระองค์คนหนึ่งมีใจความว่า

⁶⁷ RV. VII. 43. 21

⁶⁸ RV. I. 27. 7

⁶⁹ RV. VI. 8. 3
AV. III. 2. 1

⁷⁰ RV. X. 79. 5

⁷¹ RV. V. 4. 9

visvāni no durgahā jatāvedah sindhum na nāvā dūritātīparṣi /

* ยาตุธานะ (yātudhāna) ในสมัยพระเวทได้แก่มนุษย์หรือวิญญาณชั่วร้ายพวกหนึ่ง ซึ่งเชื่อว่าสิงอยู่ในร่างของสัตว์ เช่น สุนัข เหยี่ยว และสัตว์มีปีก เช่น วัว ควาย กวาง และม้า เป็นต้น ต่อมาในสมัยมหากาพย์ ยาตุธานะ เป็นชื่อรากษสหรือยักษ์ เช่น ราพนรากษส หรือทศกัณฐ์ก็เรียกว่า รากษส (Dowson, 1961: 357).

“โอ ชาค เวทัส ขอท่านผู้มีพิน เหล็ก ผู้สว่างไสว โปรดกลืนกินยาตุษานะด้วย เพลวของท่าน
โปรดทำลายทวย เทพผู้โง่ เหลลาคด้วยลิ้นของท่าน และโปรดหันผู้กิน เนื้อสดออกเป็นชิ้น ๆ แล้วใส่
เข้าไปในปากของท่าน”⁷²

และอีกมंत्रะหนึ่งกล่าวว่า “โอ อคฺนิ ขอได้โปรดทำลายยาตุษานะด้วยไฟอันไหม้ เกรียม
โปรดทำลายรากษสด้วยความร้อนของท่าน โปรดทำลายทวย เทพผู้โง่ เหลลาคและขอได้โปรดทำลายผู้
ไม่รู้จักอ้อมทั้งหลายด้วยรัศมีอันน่า เกรงขาม”⁷³

อนึ่ง ในการทำลาย หรือปราบศัตรูคือรากษสดังกล่าว พระอค์นีทำได้ง่ายและสามารถ
ปราบลงได้ราบคาบและ เกิดขาดในลักษณะเดียวกับการกลืนกินไม้แห้งของพระองค์⁷⁴ บรรดาศัตรู
ทั้งหลายจึง เกิดความขยาดกลัวพระองค์ นอกจากพระอค์นีจะ เป็นเทพผู้ฆ่ายาตุษานะโดยตรงแล้ว
ชาวอารยันยังสวดติพระองค์ว่า มีความสามารถในการจับยาตุษานะ พร้อมทั้งมัดมือและ เท้ามาให้
พระอินทร์ตัดศีรษะด้วย ดังข้อความว่า “โอ อคฺนิ ขอท่านจงไปนำเอายาตุษานะทั้งหลายผู้มีมือ
และ เท้าที่ถูกมัดไว้แล้วมาที่นี่ จากนั้น ขอพระอินทร์จงตัดศีรษะของยาตุษานะ เหล่านี้ด้วยวิราวุธ
ของพระองค์”⁷⁵

⁷²RV.X.87.2

ayodamsto arcisā yatudhānānupa sprsa jātavedaḥ samiddhah /
ā jihvaya muradevaṅ rabhasva kravyādo vrktvyāpi dhatsvaṅ //

⁷³RV.X.87.14

para sṛṇihi tapasā yatudhānān paraḅne rakso harasā sṛṇihi /
pararcisā muradevaṅsṛṇihi parastrpo abhi sosucaṅah //

⁷⁴RV.IV.4.4

RV.VI.8.3

AV.III.2.1

⁷⁵AV.I.7.7

tvamagne yatudhānānupabaddnāniḅ vaha /
athāisāmindro vrajenāpi sirsāni vṛscatu //

อนึ่ง นอกจากพระอัคนีจะมีบทบาทเกี่ยวกับทำลายยาตุธานะร่วมกับพระอินทร์ ดังกล่าวมาแล้ว ศัตรูที่สำคัญของชาวอารยันอีกพวกหนึ่ง คือวฤคระ ซึ่งพระอินทร์ เป็น เทพที่มีฉายาว่า วฤครหฺน (vr̥trahan) แปลว่า ผู้ฆ่าวฤคระ ได้แก่อสูรหรือวละ (vala) อันเป็นตัวการกั้นน้ำฝนไว้ ในบางครั้งพระอัคนีได้รับฉายานามว่า วฤครหฺนด้วย⁷⁶ และมี 2-3 ครั้งที่พระอัคนีมีฉายาว่า ปุรินฺทระ* (puramdara) แปลว่า ผู้ทำลายศัตรู

เกี่ยวกับทรัพย์สินสมบัติ และความร่ำรวยทั้งหลาย ในคัมภีร์ฤคเวทกล่าวว่าพระอัคนีคือเทพแห่งทรัพย์สินสมบัติ บรรดาทรัพย์สินสมบัติทั้งหลาย ถือว่ามีอยู่ในตัวพระอัคนี⁷⁷ ในบางบทสวดกล่าวว่า ในมือของพระอัคนีมีของขวัญ เป็นจำนวนมากสำหรับคน⁷⁸ ซึ่งหมายความว่าพระองค์เป็นเจ้าของแห่งทรัพย์สินสมบัติและความร่ำรวยทั้งหลายบรรดาที่มีอยู่ในสวรรค์และโลก⁷⁹ หรือมีอยู่ในทะเล⁸⁰ คัมภีร์ฤคเวทจึงสรุปพระองค์ว่า เป็นพระวิไลทะเล (dravinoda) แปลว่า ผู้มอบทรัพย์สินสมบัติ ในบางบทสวดกล่าวว่า พระอัคนีเปิดประตูแห่งความร่ำรวยทั้งหลาย⁸¹

ในสมัยพระ เวท พระอัคนีมีคุณลักษณะที่เด่นประการหนึ่ง คือ เป็นเทพผู้บริสุทธิ์ (pāvaka) และทำให้ผู้อื่นบริสุทธิ์หมดจดได้ด้วย ฉะนั้น บรรดาบาปหรือมลทินทั้งหลายของมนุษย์ไม่ว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำที่โง่เขลาหรือด้วยความประมาทก็ตาม เชื่อว่า จะหมดจดได้เพราะพระอัคนี พระองค์จึงเป็นเทพผู้ทำให้บริสุทธิ์ และยกโทษ⁸² หรือไถ่บาปตลอดจนสามารถคลายโกรธของพระวรุณที่มีต่อ

⁷⁶ RV.III.20.4

* ฉายานามว่า ปุรินฺทระนี้ แมกโดเนลล์ (Macdonell, 1981: 98) อธิบายว่าเดิมที่เป็นฉายานามของพระอินทร์ ต่อมาพระอินทร์โอนให้พระอัคนี เนื่องจากพระอัคนีมีอาวุธในการกำจัดศัตรู คือแสงสว่าง หรือสายฟ้า.

⁷⁷ RV.X.6.6

sam yasminvisvā vasūni jagmurvāje nāsvāḥ saptīvanta evāiḥ /

⁷⁸ RV.I.72.1

⁷⁹ RV.IV.5.11

⁸⁰ RV.VII.6.7

⁸¹ RV.I.68.10

⁸² RV.IV.12.4

มนุษย์⁸³ ยิ่งกว่านั้นความผิดหรือโทษที่มนุษย์ได้รับมาจากมิตามารดา⁸⁴ พระอัคนี เป็นผู้สามารถชำระ ปลด เปลี่ยนออกได้ เช่นเดียวกัน

บทบาทของพระอัคนีดังกล่าวมาแล้วนี้ เมื่อเปรียบกับบทบาทของพระอินทร์จะเห็นว่า พระอัคนี เป็นเทพประจำบ้าน (damūnas) ผู้ประทานพรและทรัพย์สมบัติต่าง ๆ รวมทั้งผลประโยชน์ ด้านอื่น ๆ เช่น การให้ความคุ้มครองมนุษย์ให้พ้นจากอันตราย กำจัดศัตรู ประทานลูกหลาน ตลอดจน ความหมดจดจากบาปทั้งปวง ทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นสวัสดิการเกี่ยวกับบ้าน ส่วนพระอินทร์จะมีบทบาท เน้นหนักไปในทางประทานชัยชนะ พลัง และความรุ่งเรือง เป็นต้น

ง. บทบาทอื่น ๆ

1. เกี่ยวกับพระเวทและการเรียนพระเวท

คัมภีร์พระเวทอันมีฤคเวท เป็นชุดแรก เป็นงานประพันธ์ที่เก่าแก่ที่สุดของชาว อารยันและถือว่าเป็นคัมภีร์ประเภทสรูติ (sruti) คือฟังมาจากพระเจ้าโดยตรง ไม่ใช่มนุษย์แต่งขึ้น ก่อนที่ชาวอารยันได้รวบรวมและพัฒนา เป็นหมวดหมู่ตามลักษณะ เนื้อหาคำประพันธ์และการนำไปใช้ ได้แก่ สหิตา พราหมณะ อาร์ณยกะ และอุปนิษัต ในส่วนที่เป็นสหิตาของคัมภีร์พระเวทนี้ เดิมทีเดียว มีอยู่เพียง 3 เท่านั้น คือฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท เรียกว่าไตรเพท ต่อมาเพิ่มขึ้นอีกหนึ่ง คัมภีร์ คืออถรรพเวท

ในจำนวนสหิตาทั้ง 4 นี้ 3 สหิตาแรก คัมภีร์อุปนิษัตถือว่า เกิดมาจากเทพเจ้า 3 องค์ คือฤคเวทเกิดจากพระอัคนี ยชุรเวทเกิดจากพระวายุ และสามเวทเกิดจากพระอาทิตย์⁸⁵

⁸³ RV.IV.1.4

⁸⁴ AV.V.30.4

TBr.III.7.12.3-4

⁸⁵ The Upaniṣad, trans, F. Max Müller: The Sacred Books of the East, Vol.I. Edited by F. Max Müller (Delhi: Motilal Banarsidass, 1976), p.70. quoting ChUp.IV.17.

เมื่อคัมภีร์อุปนิษัตถ์ถือว่า คัมภีร์ฤค เวท เกิดมาจากพระอัคนี พระองค์จึงได้ชื่อว่า เป็นกริ⁸⁶
เป็นฤษีองค์แรก หรือ เทพฤษี⁸⁷ ในบางบทสวดกล่าวว่า พระอัคนี เป็นผู้แต่งบทสวดสรร เสริญ⁸⁸
เป็นผู้สวดสรร เสริญ⁸⁹ หรือผู้สวดขับกล่อม เทพ เจ้าในพิธีถวายน้ำโสมแก่พระอินทร์

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ชาวอารยันในสมัยพระ เวท ได้แบ่งชั้นคอนการคำ เนินชีวิต
ออกเป็น 4 ชั้นเรียกว่า อาศรมสี่ พรหมจารี เป็นชั้นคอนแรกในชั้นที่ 4 ซึ่งวรรณะทั้ง 3 คือ กษัตริย์
พราหมณ์ และแพศย์จะต้องดำเนินชีวิตโดยการ เป็นนักศึกษาพระ เวทจากสำนักของครูต่าง ๆ
พระอัคนีเป็นอาจารย์คนหนึ่งของพรหมจารี และในระหว่างที่พรหมจารีมีอัคนีเป็นอาจารย์นี้ พระองค์
จะสอนพรหมจารีให้รู้จักข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ในคัมภีร์พระ เวทและดูแลรับผิดชอบศิษย์ผู้เป็นพรหมจารี
มิให้ได้รับความลำบากใด ๆ ทั้งสิ้น ในพิธีอุปนิษัตถ์ คือการมอบตัวเป็นศิษย์แก่ครูของพรหมจารี
มีข้อความกล่าวถึงพระอัคนีเป็นครูของพรหมจารีว่า

ลำดับนั้น อาจารย์จะจับมือพรหมจารีพร้อมกับกล่าวว่า เธอเป็นพรหมจารีของพระอินทร์
พระอัคนีเป็นอาจารย์ของเธอ และฉันก็เป็นอาจารย์ของเธอ เทพทั้งสอง เป็น เทพพระ เสริฐที่สุด
มีกำลังมากที่สุด ดังนั้น จึง เท่ากับว่า เขามอบพรหมจารีของผู้นั้นแก่เทพทั้งสองนี้ ผู้ประ เสริฐที่สุด
ผู้มีกำลังมากที่สุด ด้วยเหตุนี้พรหมจารีจะไม่ได้ได้รับความลำบากใด ๆ เลย และผู้รู้เช่นนี้ก็จะไม่ได้
รับความลำบากใด ๆ เช่นกัน⁹⁰

⁸⁶ RV.X.87.9

⁸⁷ RV.I.31.1

tvamagne prathamo āngirā ṛsirdevo devānāmabhavaḥ sivaḥ sakhā /

⁸⁸ RV.VI.I.I

⁸⁹ RV.VI.4.4 (jaritr)

⁹⁰ SBr.XI.5.4.2

athāsya hastam grhnāti indrasya
brahmacāryasyagnirācāryastvāhamācāryastvā sāvityete vai sresthe
balisthe devate etābhyāmevāi tam sresthābhyām balisthābhyām devatābhyām
paridadāti tathā hāsya brahmacārī na kam canartimarchati na sa ya evam
veda //

คัมภีร์สันสกฤตในสมัยหลังคัมภีร์ฤค เวท โดยเฉพาะคัมภีร์สูตรต่าง ๆ เช่น ศาขยานคฤห्यสูตร อาศวลยานคฤห्यสูตร เป็นต้น ได้ให้ความสำคัญแก่พระอัคนีในฐานะเป็นครูของพรหมจารีผู้แรกศึกษา เช่นเดียวกัน โดยถือว่า พรหมจารีจะต้องมีพระอัคนีเป็นครูผู้รับผิดชอบ ดังข้อความว่า "ภคะจับมือท่าน สวิตฤจับมือท่าน ปุษันจับมือท่าน อรรยมันจับมือท่าน ท่านเป็นมิถระ โดยชอบ พระอัคนีเป็นครูของท่าน โอ อัคนี ข้าฯ ขอมอบพรหมจารีไว้ในความรับผิดชอบของท่าน . . ."⁹¹

การที่คัมภีร์สันสกฤตในสมัยสูตรให้ความสำคัญแก่พระอัคนีในฐานะเป็นครูของศิษย์ผู้แรกศึกษานี้ เพราะพระอัคนี เป็นเจ้าแห่งพรตหรือข้อปฏิบัติอันเป็นสากของ เทพเจ้าและมนุษย์นั่นเอง⁹²

2. เกี่ยวกับผู้หญิงและการแต่งงาน

กฎหมายศักดิ์สิทธิ์ของชาวอารยัน เช่น วาสิฏฐธรรมศาสตร์ และ เพาธายนธรรมศาสตร์ เป็นต้น มีบทบัญญัติเกี่ยวกับผู้หญิงว่า ผู้หญิงทั้งหลาย เป็นสมบัติของพระอัคนี⁹³ มีพระอัคนี เป็นเจ้าของทุกส่วนของร่างกาย แม้ความบริสุทธิ์หมดจดของร่างกายก็ถือว่าได้รับมาจาก

⁹¹-SaṅkhGr. II.31.1. quoted in The Grhya-Sūtras, trans, Hermann Oldenberg & F. Max Müller: The Sacred Books of the East, Vol. XXIX. Edited by F. Max Müller (Delhi: Motilal Banarsidass, 1976), p.64.

'Bhaga has seized thy hand, Savitar has seized thy hand, Pūsan has seized thy hand, Aryaman has seized thy hand, Mitra art thou by right, Agni is thy teacher, and I N.N., both of us, Agni I give this student in charge to thee . . .'

⁹²-AsvGr.III.9.1. quoted in The Grhya-Sūtras, trans, Hermann Oldenberg & F. Max Müller: The Sacred Books of the East, Vol. XXIX, Edited by F. Max Müller, p.229.

⁹³Vas.XXVIII.5. quoted in The Sacred Laws of Āryas, trans, Georg Bühler: The Sacred Books of the East, Vol. XIV. Edited by F. Max Müller, p.133.

พระอัคนีด้วย⁹⁴ นอกจากนี้ เลือดของหญิงทั้งหลายถือว่าเป็นรูปหนึ่งของพระอัคนี⁹⁵

ในคัมภีร์ฤคเวท พระอัคนีมีบทบาทเกี่ยวกับผู้หญิงทั้งหลายในฐานะต่าง ๆ เช่น เป็นคนรัก หรือสามีของหญิงสาวทั่วไป⁹⁶ ในบางบทสวดกล่าวว่า ก่อนที่หญิงสาวจะมาเป็นภรรยาของมนุษย์ ทั่ว ๆ ไป หญิงสาวจะมีเทพเจ้าเป็นผู้รับผิดชอบในฐานะเป็นสามีมาแล้ว 3 องค์ คือพระโสมะเป็น สามีคนที่ 1 คนธรรพ์เป็นสามีคนที่ 2 และสามีคนที่ 3 ได้แก่พระอัคนี ดังบทสวดที่ว่า "พระโสมะ เป็นคนแรกรับเธอไว้ ต่อมาคนธรรพ์เป็นสามีของเธอ พระอัคนีเป็นสามีคนที่ 3 มนุษย์เป็นสามีคน ที่ 4"⁹⁷

ในขณะที่หญิงสาวทั้งหลายอยู่ในความรับผิดชอบของพระอัคนีในฐานะเป็นสามีคนที่ 3 นี้ พระองค์จะสอนหญิงสาวให้รู้จักหน้าที่อันเป็นประโยชน์จากไฟ และคุณสมบัติอื่น ๆ เช่น ความสดใ

⁹⁴Baudh.II.2.5, quoted in The Sacred Laws of the Āryas, trans, Georg Bühler: The Sacred Books of the East, Vol. XIV. Edited by F. Max Müller p.233.

⁹⁵AitĀr.VII.3, quoted in The Sacred Laws of the Āryas, trans, Georg Bühler: The Sacred Books of the East, Vol. XIV. Edited by F. Max Müller, p.231.

⁹⁶RV.I.66.4

⁹⁷RV.X.85.40

somaḥ prathamo vivide gandharvo vivida uttarah /
tr̥tiyo' gniste patisturiyaste manusyajāh //

ดู เปรียบ เทียบ PārGr.I.4.16, quoted in The Grhya-Sūtras, trans, Hermann Oldenberg & F. Max Müller: The Sacred Books of the East, Vol. XXIX. Edited by F. Max Müller pp. 278-279.

'Soma has acquired (thee) first (as his wife) after him the Gandharva has acquired (thee) the third husband is Agni: the fourth is thy human

Soma has given thee to the Gandharva, Gandharva has given thee to Agni wealth and children Agni has given to me and besides this wife.'

และความรวดเร็ว⁹⁸ เป็นต้น จากนั้นพระอัคนีจะยกเจ้าสาวให้สามีคนที่ 4 พร้อมทั้งประทาน
ทรัพย์สมบัติ ความมั่งคั่งตลอดจนลูกหลานแก่หญิงสาวเหล่านั้น⁹⁹ ฉะนั้น ในพิธีแต่งงานหลังจากที่
บิดามารดาของเจ้าบ่าวเจ้าสาวให้ทั้งสองจ้องหน้าซึ่งกันและกันแล้ว ผู้เป็นเจ้าบ่าวจะกล่าวว่
"พระโสมะได้มอบให้คนธรรพ์ คนธรรพ์มอบให้พระอัคนี และพระอัคนีได้มอบให้แก่ข้าพเจ้า นอกจากนี้
ภรรยาคนนี้ พระอัคนีได้ประทานทรัพย์สมบัติและลูกชายทั้งหลายแก่ข้าพเจ้า"¹⁰⁰

พระอัคนี นอกจากจะยืมบทบาทในฐานะเป็นสามีคนที่ 3 และยกเจ้าสาวให้สามีคนที่ 4
คือมนุษย์ทั่ว ๆ ไปแล้ว ในพิธีแต่งงานของเทพเจ้า พระอัคนียังเป็นผู้นำในการยกเจ้าสาวให้แก่
เจ้าบ่าวซึ่งเป็นเทพเจ้าด้วยกัน เช่น ในพิธีแต่งงานของพระโสมะและนางสุรยาเทพอัศวินเป็นคู่
เจ้าบ่าว ส่วนพระอัคนีเป็นผู้นำในการยกนางสุรยาแก่พระโสมะด้วย¹⁰¹

ในคัมภีร์อถรรพเวท ชาวอารยันถือว่า พระอัคนีเป็นเทพผู้ยืมบดรัก หรือเสน่ห์ในการจูงใจ
ชายหนุ่มให้รักหญิงสาว¹⁰² ฉะนั้น ในการหาสามีหรือคนรักที่ตนปรารถนา บรรดาหญิงสาวทั้งหลาย
จึงสวดอ้อนวอนพระอัคนีเพื่อขอพรอันเป็นบดรักดังกล่าว ดังบทสวดสวดติดอคนหนึ่งกล่าวว่า "โอ อัคนี

⁹⁸ Sinclair Stevenson, The Rites of the Twice-Born (London: Oxford University Press, 1920), p.55.

⁹⁹ J.Muir, The Original Sanskrit Texts, Vol.I (New Delhi:Oriental Publisher & Distributor; 1976), p.257.

¹⁰⁰ RV.X.85.41
somo dadadgandharvāya gandharvo dadadagnaye /
rayim ca putrāmscādādagñirmahyamatho imām //

¹⁰¹ RV.X.85.8
sūryāyā asvinā varāgnirāsītpurogavah /

¹⁰² AV.VI.130.8

ขอขารูปหล่อผู้มาเกี่ยวพาราสีของเรา ฟิงมาหาหญิงสาวคนนี้ ผู้เจลิยวฉลาดพร้อมด้วยความโชคดี
แก่เรา ขอหญิงสาวจงขึ้นในพิธีแต่งงาน ขอความ โชคดีจงมีแก่หญิงสาวคนนี้และสามีโดยพลัน”¹⁰³

บทบาทของพระอัคนีในวรรณคดีมหากาพย์และปุราณะ

วรรณคดีสันสกฤตอัน เป็นข้อมูลในการศึกษาค้นคว้า เกี่ยวกับบทบาทพระอัคนีในวรรณคดี
มหากาพย์และปุราณะนั้น ได้แก่อัมภีร์มหาภารตะ รามายณะ และปุราณะ เล่มต่าง ๆ อัมภีร์เหล่านี้
แต่ละเล่มมีลักษณะและแกนของ เรื่องพอสรูป เป็นหลักกว้าง ๆ ได้ดังนี้

มหาภารตะ เป็นงานประพันธ์ที่บรรยาย เรื่องสงครามระหว่างโอรสตระกูลษัตริย์
2 พี่น้อง คืออถุรราชฐร์ และปาดทพผู้สืบสกุลแห่งพระภรตซึ่งทำสงครามขั้วเดียวกัน ๗ ทุ่งกูร เกษตร
เป็นเวลานานถึง 18 วัน วยาสะ (vyāsa) ได้ประพันธ์งานนี้ขึ้นมาเพื่อสอนศิษย์ของเขา คือ
ไวศัมปายนะ ไวศัมปายนะเล่าต่อชนเมชชย์ ค่อมมาจุครศรวะ เล่าให้เศานกะและคนอื่น ๆ ฟิงในป่า
โนมิสะ แกนของ เรื่องสงครามจริง ๆ มีความยาวประมาณ 20000 โสลกเท่านั้น ต่อมาได้มีการ
พัฒนาปรับปรุงถึง 3 ครั้ง มหาภารตะจึงมีเรื่องแทรกปน (อุปายาน) เพิ่มเข้ามาในภายหลัง
เรื่องแทรกปนเหล่านี้มีนิทาน ปรัชญา ฤษี อสูร มนุษย์ ประวัติ เทพเจ้า คำานานตลอดจนกฎหมายและ
ประเพณีอื่น ๆ มหาภารตะจึงมีคำประพันธ์เพิ่มขึ้นเป็น 1 แสนโสลก แบ่งออกเป็น 18 เล่ม เรียกว่า
บรรพ (parva)¹⁰⁴

รามายณะ เป็นอาทิกาพย์ของวาลมิกิ ผู้มีฉายานามว่า อาทิกวีของอินเดีย เป็นงาน
ประพันธ์ที่บรรยายวีรกรรมของพระราม โอรสของพระเจ้าทศรณแห่งอโยธยา นอกจากนี้ยังมีเรื่อง
ต่าง ๆ เช่น พิธีกรรม เทพ ฤษีแทรกปนเช่นเดียวกับมหาภารตะ, ในรามายณะจึงมีคำประพันธ์มาก

¹⁰³AV.II.36.1

ā no agne sumatiṃ saṃbhalo gamedimāṃ kumārīṃ saha no bhagena /
tuṣṭā vareṣu samaneṣu valguroṣaṃ patyā saubhagamastvasyāi //

¹⁰⁴T.K. Ramachandra Iyer, A Short History of Sanskrit Literature,

Madras; Bharathi Vijayam Press, 1977), pp.27-30.

ถึง 24000 โสลก และแบ่งออกเป็น 7 ตอนเรียกว่า กāvya¹⁰⁵

ลักษณะที่น่าสนใจ เกิดระหว่างคัมภีร์มหาภารตะและรามายณะคือ งานประพันธ์ทั้งสอง ส่วนใหญ่จะแต่ง เป็นโศลก หรือฉันทอนุชรูป (anustup) แต่คัมภีร์มหาภารตะบางส่วนจะแต่งด้วยฉันท ชื่ออุปชาติ และวิศถะ และรักษา เรื่อง เล่าโบราณเอาไว้ในขณะที่คัมภีร์รามายณะ เป็นกāvya (kāvyā) ที่ไม่มีความ เรียงปนอยู่เลย

ปุราณะ เป็นคัมภีร์ที่เล่าสืบกันมาหลายทอดหลายตอนหรือเรียกว่า ปรัมปรา แต่ถือว่า สักคัลลิตคัมภีร์หนึ่ง และต่อมาพระราชโอรสใช้คัมภีร์ปุราณะควบคู่กับคัมภีร์พระ เวทในการปกครอง แผ่นดิน คัมภีร์ปุราณะจึงมีความสัมพันธ์กับคัมภีร์พระ เวทและมหาภารตะมาก มีการอ้างอิงอิติहाสะ และปุราณะในพระ เวท หรือแม้แต่ในคัมภีร์สูตรต่าง ๆ เช่นอาบิสคัมภะและเคาตมสูตร เป็นต้น แสดงว่า งานปุราณะเป็นของเก่าและมีมาแล้วตั้งแต่สมัยพระ เวทและบางทีคัมภีร์ปุราณะมี เรื่อง เก่า (purāna) ในทำนองเดียวกับคัมภีร์มหาภารตะ

คัมภีร์ปุราณะของอินเดียมีทั้งหมด 18 เล่ม (ไม่รวมกับคัมภีร์รูปปุราณะ) ในจำนวน 18 เล่มนี้ มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ตามคุณะ (guna) 3 ประการคือ

1. สาตวิกปุราณะ (sātvika) ได้แก่ วิษณุ นารทะ ภัทมะ ครุฑะ วราทะ และภาควัตปุราณะ คัมภีร์เหล่านี้มีแนวโน้มไปทางการสรรเสริญพระวิษณุ
2. ราชสปุราณะ (rājasa) ได้แก่ พรหมะ พรหมไววรรคะ พรหมานทะ มารกัถเฑยะ ภวิษยะและวามนปุราณะ 6 คัมภีร์นี้สรรเสริญพระพรหม
3. ตามสปุราณะ (tāmāsa) ได้แก่ สีวะ ลิงคะ สกัณฑะ อัคนิ มัตสยะและถูรมปุราณะ คัมภีร์ทั้ง 6 นี้ ยกย่องพระสีวะ

คัมภีร์ปุราณะทั้ง 18 เล่มนี้มีเรื่องราว 5 ลักษณะคือ การสร้างจักรวาล การทำลายและ การสร้างขึ้นมาใหม่, กำเนิดคน เทพเจ้า ฤๅษีและกษัตริย์, มัณวันตระ และประวัติของสุรยวงค์

¹⁰⁵ Iyer, A Short History of Sanskrit Literature, Madrass; Bharathi Vijayam Press, 1977), pp.47-48.

และจันทรวงศ์¹⁰⁶

จากลักษณะโดยย่อของวรรณคดีมหากาพย์และปุราณะดังกล่าวมาแล้วนี้ โดยเฉพาะคัมภีร์ปุราณะ กวีได้แสดงออกอย่างชัดเจนในการให้ความเคารพ ยกย่องพระวิษณุ พระพรหมและพระศิวะว่าเป็นเทพสูงสุดจะเห็นได้จากคัมภีร์เหล่านี้ได้มีการแบ่งนิยายออกเป็นไวษณพนิกาย และไศวนิกายเป็นต้น ทั้งนี้ หากเราจะมองย้อนกลับไปในสมัยพระเวทและนำแนวคิดเกี่ยวกับการให้ความนิยมนับถือเทพเจ้าแห่งธรรมชาติต่าง ๆ หลายองค์มา เปรียบเทียบกันแล้ว จะเห็นว่า ชาวอารยันในสมัยพระเวทมีเทพและ เทวีหลายองค์ เทพและ เทวีเหล่านั้นได้รับยกย่องนับถือและฝังครึ้นแน่นอยู่ในความสำนึกของชาวอารยันว่า มีมหิทธานุภาพและเป็นเทพสูงสุดอยู่ตลอดเวลา ครั้นต่อมา ในสมัยมหากาพย์และปุราณะ แนวคิดเกี่ยวกับการนับถือเทพเจ้าและ เทวีหลายองค์ เหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยที่ชาวอารยันในยุคสมัยนี้ได้หันมา พง์ เล็ง เกี่ยวกับสภาวะของโลก 3 ประการคือ การสร้างขึ้น การทำลาย และการดำรงรักษาไว้ และสภาวะทั้ง 3 นี้ ชาวอารยันในสมัยมหากาพย์และปุราณะถือว่า มีพระพรหม พระศิวะและพระวิษณุเป็นบุคลาธิษฐานหรือตัวแทนเรียกว่า ตรีมูรติ เทพ¹⁰⁷ (trimūrti) หมายถึงความแท้จริงหรือรูปร่าง 3 ประการของเทพ หรือสภาวะทั้ง 3 ของโลกดังกล่าว

การเปลี่ยนแปลงแนวคิดดังกล่าวมาแล้วนี้ได้หมายความว่า ชาวอารยันในสมัยมหากาพย์และปุราณะจะ เลิก เคารพนับถือ เทพและ เทวีแห่งปรากฏการณ์หลายองค์ในสมัยพระเวท เช่น

¹⁰⁶ Iyer, A Short History of Sanskrit Literature, Madrass: Bharathi Vijayam Press, 1977), pp.37-43.

sargaśca pratisargaśca vaṁśo manvantarāṇi ca /
vaṁśānucaritam caivam purāṇam pañcalakṣaṇam //

¹⁰⁷ J.A. Dobois, Hindu Manner, Customs and Ceremonies (New Delhi: Mamta Publication, 1973) pp.550-556.

พระอินทร์ พระอัคนี พระโสมะ พระวรุณ หรืออุษา เทวี หากแต่เทพเทวีเหล่านี้ในทางปฏิบัติแล้ว จะไม่ได้รับยกย่องว่า เป็นเทพผู้ทรงพลานุภาพสูงสุดและสำคัญเท่าเทียมครีฑูรติ เทพดังกล่าว จะเห็นได้จากเทพเจ้าที่ได้รับยกย่องว่าสูงสุดและมีความสำคัญในสมัยพระเวท พอมาถึงสมัยมหากาพย์ปุราณะ เทพเหล่านั้นได้มีฐานะเป็นเทพเจ้าแห่งปรากฏการณ์และมีหน้าที่อภิบาลโลกประจำทิศนั้น ๆ เช่น พระวรุณเป็นเทพเจ้าแห่งน้ำและโลกบาลประจำทิศตะวันตก เป็นต้น

พระอัคนีเป็นเทพเจ้าแห่งไฟที่เก่าแก่ที่สุดในสมัยพระเวท พระองค์ได้รับยกย่องว่าเป็นเทพสูงสุดของสวรรค์และโลกอีกทั้งทรงมหิทธานุภาพต่อชาวอารยันมาก พอถึงสมัยมหากาพย์และปุราณะ เนื่องจากแนวคิดเรื่องการนับถือเทพเจ้าแห่งปรากฏการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้นสถานภาพคือความเป็นเทพสูงสุดของสวรรค์และโลกของพระอัคนีได้ลดความสำคัญลงไป คงเหลือแต่สถานภาพคือเทพเจ้าแห่งไฟ และมีฐานะใหม่คือโลกบาลประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้ เช่นเดียวกับเทพผู้ทรงมหิทธานุภาพอื่น ๆ ในสมัยพระเวท เช่น พระอินทร์ พระยม พระวรุณ ผู้เป็นโลกบาลและเทพบริวารในฐานะผู้รับใช้พระพรหม หรือครีฑูรติเทพในสมัยมหากาพย์และปุราณะนี้เท่านั้น

แม้ว่า พระอัคนีจะมีฐานะเป็นรองครีฑูรติเทพในด้านความนิยมยกย่องว่าเป็นเทพสูงสุดของสวรรค์และโลกดังกล่าวมาแล้วก็ตาม แต่ทว่าพระองค์ยังมีหน้าที่บทบาทต่อมนุษย์และเทพเจ้าในยุคสมัยนี้มากมาย ผู้วิจัยจะยกมากล่าวเฉพาะบทบาทที่สำคัญดังนี้

ก. บทบาทในฐานะเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือและแนะนำ

ในวรรณคดีพระเวท พระอัคนีมีสมญาว่า เป็นเทพแห่งความกรุณา ช่วยเหลือแนะนำเทพและมนุษย์ให้รอดพ้นจากอันตราย และความลำบากต่าง ๆ คุณลักษณะเหล่านี้ชาวอารยันในสมัยพระเวทกล่าวเปรียบเทียบกับพระองค์เป็นสิ่งต่าง ๆ เช่น เป็นเรือพาคนข้ามฟากบ้าง¹⁰⁸ เป็นสัตว์เช่นม้าที่ได้รับการฝึกให้ เชื่องแล้วนำไปใช้ในกิจการต่าง ๆ ได้ตามต้องการบ้าง¹⁰⁹ และมีบางกรณีที่ชาวอารยันเปรียบพระอัคนี เป็นงูที่ เลิกพันพาน¹¹⁰

¹⁰⁸ RV.V.4.9

¹⁰⁹ RV.I.60.5

RV.I.149.3

¹¹⁰ RV.I.79.1

คุณลักษณะดังกล่าวนี้ยังคงมีต่อมาในคัมภีร์มหาภารตะ รามายณะและปุราณะและมีตัวอย่างที่พระอัคนีให้ความช่วยเหลือ แนะนำคน ฤๅษี คนธรรพ์หรือแม่กระทั่งเทพเจ้าโดยที่พระองค์ลงมือช่วยเหลือ เองหรือบันดาลให้เกิดอำนาจต่าง ๆ ตามโอกาสและเหตุการณ์ ผู้ที่ได้รับการช่วยเหลือแนะนำจากพระองค์จะได้รับความสำเร็จตามประสงค์ ดังมีตัวอย่างหลาย เรื่องที่พระองค์ให้การช่วยเหลือซึ่งจะยกมากล่าว 2-3 เรื่องดังนี้

1. ตอน เป็นม้าให้การช่วยเหลืออุคดิงกะ¹¹¹

อุคดิงกะเป็นสเนดกะในสำนักครูชื่อ เวทะ ครึ่งหนึ่งครูของอุคดิงกะออกจากอาศรมไปเป็นเวลานาน บรรดาหน้าที่ทุกอย่างเกี่ยวกับอาศรมได้เป็นภาระของอุคดิงกะผู้เป็นศิษย์ อุคดิงกะมีความรับผิดชอบภาระที่ได้รับมอบหมายจากครูสูงมาก ด้วยเหตุนี้ภรรยาของครู เวทะจึงรักและเมตตาเขา และไม่ต้องการให้อุคดิงกะออกจากอาศรมไป ในที่สุดหลังจากที่อุคดิงกะจบการเป็นสเนดกะแล้ว เขาได้ถามครู เวทะว่าต้องการสิ่งใดเป็นค่าทักษิณา* ครู เวทะ ได้มอบให้ภรรยาของเขาเป็นผู้จัดการในเรื่องนี้ ด้วยความรักในตัวอุคดิงกะดังกล่าว ภรรยาของครูจึงสั่งให้อุคดิงกะเข้าเฝ้าพระเจ้า เปาษยะ (pāusya) เพื่อขอลอภพที่ชายาของพระองค์ใส่อยู่ ถึงแม้ว่า เป็นเรื่องที่ทำได้ยากยิ่ง แต่อุคดิงกะก็ไม่ท้อแท้ใจ ในที่สุดอุคดิงกะก็ได้ภพพจากชายาของพระเจ้า เปาษยะ มามอบแก่ครู เวทะ แต่ในระหว่างทางก่อนถึงอาศรมครู นาคร้าย (ง) ชื่อตักษกะ (taksaka) ได้แย่งเอาภพพจากเขาไปและนำไปซ่อนไว้ในโลกบาดาล อุคดิงกะได้ติดตามไปทันที

ในขณะนั้น พระอัคนีได้ปรากฏตัวในร่างของม้าค่อน้ำอุคดิงกะ และได้ตามความประสงค์ของเขา ในที่สุดได้รับคำตอบว่า อุคดิงกะต้องการภพพกลับคืนจากงูร้ายดังกล่าว เพื่อมอบให้แก่ครู

¹¹¹ Mbh. R. I. 3, pp. 40-42.

ดู เทียบ Mbh. I. 3. 85-173

* ธรรมเนียมของชาวอารยันผู้เป็นศิษย์ศึกษาพระ เวทในสำนักของครู หลังจาก เรียนจบหรือ เป็นสเนดกะ (snātaka) แล้วจะมอบสิ่งของต่าง ๆ นับตั้งแต่ทองจนไปถึงรองเท้าแก่ครู เพื่อเป็นทักษิณาหรือสิ่งตอบแทน แต่ก่อนจะมอบค่าทักษิณาแก่ครูจะต้องได้รับอนุญาตจากครูก่อน (วีรยุทธ เอกพันธ์, 2528: 39).

พระอัคนีได้ช่วย เหลือ เขาโดยบอกให้ เป่าจุมูกมา อุดดิงกะได้ทำตามที่พระอัคนีสั่งในทันทีนั้น เปลวเพลิงได้ลุกขึ้นและ เผาโลกบาดาลให้ร้อนและมีควันมาก ภูร้ายดึกษกะกลัวและได้รับความทุกข์ทรมานอย่างหนัก จึงคืนภูตพลให้แก่อุดดิงกะไป เมื่ออุดดิงกะได้ภูตพลคืนแล้วก็มีความกังวลใจว่าจะนำภูตพลไปมอบแก่ครุ เวทะไม่ทัน เวลา พระอัคนีจึงแปลงร่าง เป็นม้านำอุดดิงกะไปยังอาศรมของครุ เวทะอีกค่อหนึ่ง

2. คอนช่วย เทพเจ้า คนธรรพ์และฤๅษี

ในคัมภีร์มหาภารตะ มีเรื่องราวเกี่ยวกับมิตถานูภาพของพระอัคนีและถือว่ เป็น เหตุการณ์ที่สำคัญอีกค่อนหนึ่ง แม้พระอินทร์ซึ่งได้รับยกย่องว่าทรงพละานุภาพและมิตถานูภาพ ยิ่งใหญ่กว่าพระอัคนีมาแล้วในสมัยพระ เวทะ ก็ไม่สามารถจะแก้ไขปัญหาให้จูล่งไปได้ เหตุการณ์อัน เป็นปัญหานี้ได้ เกิดขึ้นในช่วง เวลาที่ฤๅษีกฤๅสาปพระอัคนี และ เป็นช่วง เวลา เดียวกันที่อุมา เทวี* ผู้เป็นชายาของพระศิวะสาป เทพทั้งหมดไม่ให้มีลูกหลาน** ในขณะที่เดียวกันนี้เอง บรรดา เทพเจ้า คนธรรพ์รวมทั้งมนุษย์บนพื้นโลก ได้รับความ เดือดร้อนและทุกข์ทรมานจากการรบกวนและเบียดเบียน ของอสูรชื่อตารกะ (tāraka) ผู้ได้รับพรจากพระพรหม ดังมีใจความโดยสัง เฆปของ เรื่องใน อนุศาสนบรรพ คัมภีร์มหาภารตะ ดังนี้

* อุมา เทวี เป็นชายาองค์หนึ่งของพระศิวะ พระนางมีชื่อมากถึง 50 ชื่อ และ เป็น เทวี ที่มีอำนาจยิ่งใหญ่และบทยาทมาก สามารถแบ่งตัวเองออกเป็น 2 ภาคคือ ภาคดูราย และภาค อ่อนโยน ชื่อที่รู้จักกันมากในภาคดูรายได้แก่ กาลี ทูรคา และจัณฑี ส่วนภาคอ่อนโยนได้แก่ สตี อุมาและปารวตี (วิสุทธ์ มุขยกุล, 2520: 18-26)

** อุมา เทวี มีการสมภพหลายครั้งหลายหน ค่อนที่พระนางสมภพ เป็นชายาของพระศิวะ เทพทั้งหลายปรึกษากันว่า ถ้าหาก อุมา เทวีมีโอรสกับพระศิวะแล้ว โอรสของพระองค์จะมีพลัง อำนาจเหนือกว่าใคร ๆ ในจักรวาล และอาจทำให้จักรวาลทั้งหมดคอบคไหม้ได้ เทพทั้งหลายจึงไป กราบขอร้องพระศิวะให้ทรงดการมีโอรส เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้พระอุมาโกรธมากจึงสาป เทพ ทั้งหมดไม่ให้มีลูกหลานกับชายาของตน (MBh.R.XIII.85,p.85) .

ในกาลครั้งหนึ่ง เทพเจ้าทั้งหมดมีท้าวศักระ เป็นหัวหน้า ได้รับความเดือดร้อนและทุกข์ทรมาน จากการรบกวนและเบียดเบียนของอสูรที่อดารกะ บรรดาเทพอื่น ๆ อาทิ เทพกลุ่ม อาทิตยะ เทพวาสุ เทพรุทธะ พระมรุคทั้งหลาย เทพอัศวิน ต่างก็พลอยได้รับทุกข์ทรมานจากการรบกวนและเบียดเบียนของอสูรดังกล่าวด้วย ที่ประทับ รถ อาศรมของฤๅษีได้รับความเสียหายในคราวเดียวกันนี้ บรรดาเทพเจ้าและฤๅษี จึง เข้าเฝ้าพระพรหม เพื่อขอความช่วยเหลือเหลือคัมภีร์ และขอให้พระพรหม กำจัดอสูรอดารกะ เสีย¹¹²

พระพรหม กล่าวกะ เทพและฤๅษีทั้งหลายว่า พระองค์เป็นผู้มีความยุติธรรม ต่อมวลสัตว์โลก พระองค์จะไม่ยอมให้ความยุติธรรมเกิดขึ้นแก่สัตว์โลก พระพรหมได้กล่าวต่อไปว่า ในช่วงเวลาที่นางปารวตีสาปเทพทั้งหมดนั้น มีพระอัคนีเพียงองค์เดียวเท่านั้นที่หนีพ้นการสาปของ เทวี และพระอัคนีเพียงองค์เดียวเท่านั้นที่สามารถช่วย เหลือ เรื่องนี้ได้ เพราะพระอัคนีมีความสามารถในการไปทุกหนทุกแห่ง พระอัคนีอาศัยอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่างและเก่าแก่กว่ารุทธะ พวกท่านควรตามหาพระอัคนีแล้วความประสงค์ของพวกท่านจะได้รับความสำเร็จ¹¹³

เมื่อเทพเจ้าและฤๅษี ได้ฟังคำกล่าวของพระพรหมแล้ว ได้ออกตามหาพระอัคนีในทุก ๆ ส่วนของโลกทั้ง ๓ ด้วยหัวใจอันจดจ่อโดยหวังที่จะได้พบพระอัคนี แต่เทพและฤๅษีได้รับความผิดหวังในการตามหาพระอัคนี เพราะในขณะนั้น พระอัคนีพักอยู่ในน้ำใต้พื้นโลก (บาดาล) ค่อมากบตัวเล็ก ๆ ซึ่งอาศัยอยู่ในน้ำไม่อาจจะทนความร้อนของพระอัคนีได้จึงโผล่ขึ้นมาบนพื้นดิน แล้วรายงานให้เทพเจ้าทราบ ว่า ขณะนี้พระอัคนีกำลังพักอยู่ในน้ำใต้พื้นโลก เมื่อเทพเจ้ามีความประสงค์หรือกิจธุระสิ่งใด ขอให้ไปพบพระอัคนีที่น้ำในโลกบาดาล เมื่อพระอัคนีทราบเรื่องนี้ จึงสาปกบทั้งหมดให้เป็นผู้ไม่มีลิ้นสำหรับลิ้มรสต่อไป จากนั้นพระอัคนีได้ เปลี่ยนที่อยู่ใหม่¹¹⁴

เทพเจ้าได้พยายามติดตามพระอัคนีไปตามที่กบรายงานให้ทราบ แต่ไม่สามารถจะพบพระอัคนีได้ ค่อม่าข้างตัวทรงหลังและโต เท่ากับข้างทรงของท้าวศักระ ได้รายงานให้เทพเจ้าทราบว่า "ขณะนี้พระอัคนีพักอยู่ในต้นไม้อัศวิตถะ" (asvattha) พระอัคนีทราบเรื่องนี้ได้สาปข้างทั้งหมดให้มีลิ้นหมุนกลับ เข้าไปข้างใน เมื่อสาปข้างแล้ว พระอัคนีได้เข้าไปพักอยู่ในต้นไม้อัศวิตถะ ชื่อ สมิ (sami) ณ ที่นั้น นกแก้วได้รายงานให้เทพและฤๅษีทราบอีก พระอัคนีได้สาปนกแก้วให้พูดไม่ได้ แต่ต่อมาเทพเจ้า เกิดความสงสารจึงช่วยแก้ไขให้นกแก้วพูดได้¹¹⁵

¹¹² MBh. R. XIII. 85, p. 132.

๑ เทียบ MBh. XIII. 83. 54-57

¹¹³ MBh. R. XIII. 85, p. 133.

๑ เทียบ MBh. XIII. 84. 1-18

¹¹⁴ MBh. R. XIII. 85, p. 134.

๑ เทียบ MBh. XIII. 84. 84. 19-32

¹¹⁵ MBh. R. XIII. 85, p. 135.

๑ เทียบ MBh. XIII. 84. 33-44

ในขณะนั้น พระอัคนี เมื่อสิ่ง เกิด เห็นเทพเจ้าและฤๅษีทั้งหลายมีอาการ เสร้าโศก จึงถาม เทพทั้งหลายว่า "ท่านทั้งหลายมีธุระสำคัญอะไรจึงมาที่นี่" เทพเจ้าและฤๅษีทั้งหลายกล่าวตอบ พระอัคนีว่า "พวกเราปรารถนาจะมอมงานหนักแก่ท่าน ท่านมีความจำเป็นที่จะมีส่วนร่วม เมื่อท่าน ได้ทำสำเร็จแล้ว จะ เป็นการส่งเสริมความ เชื่อถือในตัวท่าน"

พระอัคนีกล่าวว่า "จงบอกสิ่งที่ข้าฯ ควรทำร่วมกับท่าน โอ เทพเจ้า ข้าฯ จะมีส่วนร่วม ข้าฯ เดิมใจจะทำงานร่วมกับท่าน อย่าเกรงใจ เลยกที่จะสั่งข้าฯ" เทพเจ้าทั้งหลาย ได้เล่าให้ พระอัคนีฟังว่า พวกคนได้รับการรบกวนและ เมียดเบียนจากอสูรตารกะ แล้วขอให้พระอัคนีช่วยกำจัด อสูรดังกล่าว เสียโดยร้องขอให้พระอัคนีให้กำเนิดลูกชายผู้กล้าหาญผู้ เป็น เจ้าแห่งพลัง เพื่อจะกำจัด ความกลัวของ เทพเจ้าให้หมดไป พระอัคนีจึงตอบตกลงกับ เทพเจ้าและฤๅษีเหล่านั้น

จากนั้น พระอัคนี ได้ไปยังแม่น้ำคงคาที่เรียกว่า ภาศิรธิ (bhāgīrathī) แล้วรวมตัว พระองค์ เข้ากับคงคา เทวี และให้นางรับ เชื้อของพระองค์ไว้ เมื่อคงคา เทวีรับ เชื้อของพระอัคนีไว้ นางได้รับความทุกข์ทรมาน และกระวนกระวายใจมาก ประจวบกับในขณะนั้นได้มีเสียงร้องอันน่ากลัว ของอสูรตารกะ คงคาเทวีเกิดความกลัว นัยน์ตาของนางได้ส่ายไปมาแสดงถึงความปั่นป่วนได้เกิด ขึ้นแก่นาง¹¹⁶

เมื่อไม่สามารถจะอุ้ม เชื้อไว้ในครรภ์ คงคาเทวีจึงกล่าวกับพระอัคนีว่า

โอ ท่านผู้ เรืองนาม หัวใจของข้าฯ จะขาดแล้ว โอ ท่านผู้ไม่มีมลทิน และผู้นำคน ผู้ประกอบ โยคะทั้งหมด เมื่อได้รับการทรมานซึ่งครอบงำข้าฯ ข้าฯ จะโยนมันออกไป

โอ เทพเจ้าแห่งไฟ ไม่มีสัญญา เป็นการส่วนตัวเกี่ยวกับ เชื้อของท่านในเวลานี้ เมื่อได้รับ การทรมานเพราะเชื่อ เป็นเหตุ ข้าฯ จะโยนมันออกไป . . . โอ ทูตาคณะ ไม่ว่า คุณความดีหรือสิ่งอื่นใดจะเกิดขึ้น เพราะการกระทำนี้ สิ่งนั้นย่อมเป็นของท่าน ข้าฯ คิดว่า ความชอบธรรม หรือไม่ชอบธรรม ของการทำสิ่งนี้ คง เป็นของท่านจริง ๆ¹¹⁷

จากนั้น พระอัคนีได้ถามคงคาเทวีว่า นางได้ปล่อย เชื้อนั้นออกมาแล้วหรือยัง ถ้าปล่อยออก มาแล้ว เชื้อนั้นมีสีอะไร มีรูปร่างอย่างไร คงคาเทวีตอบว่า เชื้อนั้นเป็นรูปทอง มีสี เรืองรอง คล้ายพระอัคนี ปราศจากมลทิน เรืองรองอยู่บนภู เขา ด้วยความ เรืองรองนั้นทุกสิ่งทุกอย่างบนภู เขา จึงดู เหมือนเป็นทองไปหมด พอกกล่าวอย่างนี้แล้ว เทวีได้หายร่างไป¹¹⁸

¹¹⁶ MBh. R. XIII. 85, pp. 135-136 .

ดู เทียบ MBh. XIII. 84. 45-65

¹¹⁷ MBh. R. XIII. 85, pp. 136-137 .

ดู เทียบ MBh. XIII. 84. 66-72

¹¹⁸ MBh. R. XIII. 86, p. 137 .

เชือกที่คงคา เทวีปล้อยออกมานั้น มี 6 ส่วน เทพและฤๅษีทั้งหลายนำเชือกทั้ง 6 ส่วนนั้นไปผูกไว้ในครรภ์ของดาวฤๅษีทั้ง 6 ต่อมา เชือกทั้ง 6 นั้นได้คลอออกมาเป็นกุมารชื่อสกันทะ เพราะเกิดจากเชือกของรุทร คือพระอัคนี กุมารคนนี้ต่อมาเป็นที่รู้จักกันว่า การคติเกยะ* เพราะดาวฤๅษีทั้ง 6 เลี้ยงไว้

สกันทกุมาร มีรูปลักษณะที่น่าสนใจมาก คัมภีร์มหาภารตะ บรรยายว่ากุมารมีเศียร 6 เศียร ตา 12 ตา และแขน 12 แขน โหล่งว้างมีสีกายเป็นทอง มีรัศมีเปรียบได้กับแสงพระอาทิตย์ บรรดาเทพเจ้า น้ำ ลม อากาศ ดวงดาวต่าง ๆ รวมทั้งคัมภีร์ฤๅษี เวท ยชุรเวท และสามเวท ที่มีรูปร่างตัวคน พวกนั้นมาเฝ้าอุกุมารผู้เป็นลูกชายของพระอัคนี

เมื่อกุมาร เจริญเติบโตขึ้น อสูรตารกะพยายามจะกำจัดเสีย แต่ประสบความล้มเหลว เพราะกุมารได้อำนาจอันเข้มแข็งจากพระอัคนี ในที่สุด สกันทกุมารได้ฆ่าอสูรตารกะเสีย บรรดาเทพเจ้า คนธรรพ์ ฤๅษี รวมทั้งมนุษย์ทั้งหลายได้พ้นจากความเดือดร้อน สิ่งที่เทพเจ้าและฤๅษีทั้งหลายได้ร้องขอ พระอัคนีได้รับความสำเร็จ¹¹⁹

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระอัคนีได้รับการสดุดีจากพระพรหมว่า เป็นผู้มีความสามารถในการไปทุกหนทุกแห่ง รวมทั้งอาศัยอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง ความสามารถส่วนนี้ นอกจากจะช่วยเทพเจ้า ฤๅษี คนธรรพ์ให้พ้นจากการเบียดเบียนของอสูรตารกะแล้ว พระอัคนียังได้ช่วยเหลือชาวโลกให้มีผู้นำ ดังเรื่องราวในคัมภีร์มหาภารตะตอนหนึ่งกล่าวถึงพระอัคนี เป็นผู้ติดตามพระอินทร์กลับคืนมา เป็นผู้นำสวรรค์และโลกได้สำเร็จดังนี้

เมื่อพระอินทร์ผิดหวังจากการฆ่าพฤตราสูร ชาวโลกได้ล้มพระองค์ไปชั่วระยะหนึ่ง ในที่สุดพระอินทร์ได้หลบซ่อนพระองค์อยู่ในคอกบัวในสระชื่อ มานสะ (mānasa) จากการหนีไปของพระอินทร์ในครั้งนั้น เทพเจ้าและมนุษย์ได้ขาดผู้นำ เทพเจ้าและมนุษย์จึงได้เชิญนุหะ** (nahuṣa) จากมนุษย์โลกมา เป็นผู้นำแทนพระอินทร์ แต่หลังจากที่นุหะมาเป็นผู้ครองในตำแหน่งหัวหน้าสวรรค์

* ๑ เปรียบเทียบกำเนิดการคติ เกยะในคัมภีร์รามายณะ ในภาคผนวก ค. (2) ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้, หน้า 191-196 ตามลำดับ

¹¹⁹ MBh. R. XIII. 86, pp. 144-145 .

** นุหะ เป็นกษัตริย์ผู้สืบเชื้อสายมาจากสุรยวงค์ หรือวงศ์อโยธยา ในรามายณะ (R.I. 72.30) นุหะ เป็นโอรสของอัมพริษะ (ambarīṣa) และเป็นพระราชบิดาของนาภาคะ (nābhāga) .

แล้วนทฺษะได้ประพฤติดัวไม่เหมาะสม กล่าวคือ เขาดีใจจนลืมตัว และหยิ่งยโสกับตำแหน่งใหม่ โดยพยายามจะเอานางอินทราณี ชายาของพระอินทร์มาเป็นภรรยาของตน นางอินทราณีจึงเข้าพบพระพทุสบดีเพื่อขอความช่วยเหลือ พระพทุสบดีเห็นว่า พระอัคนีเป็นผู้มีความสามารถในการไปทุกหนทุกแห่ง จึงขอให้พระอัคนีติดตาม เอาพระอินทร์กลับคืนมา เป็นผู้นำเทพและมนุษย์อีกต่อไป และในที่สุด นทฺษะได้ถูกฤๅษีคัสตะสาป เป็นงูใหญ่และสิ้นอำนาจในสวรรค์ทันที¹²⁰

3. คอนช่วยพระรามปราบราพธราทษ

ราพธราทษ หรือทศกัณฐ์ในรามเกียรติ์เป็นตัวละครฝ่ายอธรรม ส่วนพระราม เป็นตัวละครฝ่ายธรรม มีนางสีดาเป็นชายา ในเรื่องรามายณะของอินเดีย ซึ่งถือว่าเป็นคัมภีร์คัมภีร์ที่เกี่ยวกับ เรื่องพระรามหรือราม เกียรติ์ทุกฉบับของไทย จะมีเหตุการณ์ในเรื่องที่ผู้อ่าน เข้าใจตรงกัน คอนหนึ่งว่า "นางสีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไปที่กรุงลงกา" จนเป็นเหตุให้เกิดศึกสู้รบกันระหว่าง ฝ่ายธรรมและอธรรม และนางสีดา เองก็เกิดความมัวหมอง จนในที่สุดได้มีการลุยไฟเพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์อย่างไรก็ตาม วรรณคดีในสมัยบูรณะอีกเล่มหนึ่งกล่าวไว้เป็นปริศนาชวนให้คิดว่า สีดาตัวจริง ในเรื่องรามายณะดังกล่าวไม่ถูกลักพาตัวไป และมีรายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

ครั้ง เมื่อพระรามและพระลักษมณ์ถูก เนรเทศไปอยู่ป่า พระรามและพระลักษมณ์ได้พักแรมทาง ๗ ริมฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง วันหนึ่งพระอัคนีแปลงร่าง เป็นพราหมณ์แล้ว เข้าไปกล่าวกะพระรามว่า "โอ ศรีราม ท่านอวตารลงมาปราบราพธนะและช่วยชาวโลกให้พ้นจากความชั่วร้ายทั้งหลาย ราพธนะ จะลักตัวสีดาไป และเวลาในการปราบของท่านก็มีไม่มากนัก ฉะนั้น ขอให้ข้าฯ มีส่วนช่วยเหลือ ในการปราบราพธนะครั้งนี้ด้วย โดยที่ท่านมอบสีดาไว้ในความดูแลของข้าฯ แล้วจงนำสีดาตัวปลอม (มายาสีดา) ไปแทนตัวจริง ซึ่งข้าฯ จะรักษาตัวจริงไว้อย่างปลอดภัย เมื่อกลับจากปราบราพธนะ แล้ว ท่านสามารถพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของนางได้โดยการลุยไฟ แล้วข้าฯ จะคืนสีดาตัวจริงให้แก่ท่าน" พระรามพอใจในข้อเสนอของพระอัคนีมาก จากนั้น พระอัคนีได้สร้างสีดาจำแลงมอบให้พระรามไป และเมื่อราพธนะมาขโมยสีดา ก็ได้เพียงบายาสีดาไปเท่านั้น เพราะสีดาตัวจริงพระอัคนีเป็นผู้รักษาไว้ และความลับนี้พระรามได้รักษาไว้จนการรบระหว่างพระรามและราพธนะสิ้นสุดลงโดยพระราม เป็นฝ่าย มีชัย¹²¹

¹²⁰ MBh. R. V. 9-16, pp. 17-29 .

¹²¹ Mani, Purānic Encyclopaedia, pp. 10-11. quoting DevibhP. IX.

นอกจากจะมีบทบาทช่วย เหลือ เทพ เจ้าและมนุษย์ดังกล่าวมาแล้ว พระอัคนียัง เป็น เทพที่ ให้คำแนะนำแก่ เทพและมนุษย์ในเรื่องต่าง ๆ ด้วย โดยที่เทพและมนุษย์ได้รับความสำเร็จจากคำแนะนำของพระองค์เสมอ เช่น ตอนแนะนำฤๅษีทตตาดเรยะ¹²² (dattātareya) ผู้ที่จัดพิธี สราทณะเพื่ออุทิศกุศลให้แก่ลูกชายของนิมิอีกคนหนึ่ง ในพิธีดังกล่าว ฤๅษีทตตาดเรยะได้จัดเลี้ยงเทพ ทั้งหลายด้วย เครื่องสัง เวย เป็นจำนวนมาก บรรดา เทพเจ้าได้เสวยอาหาร เข้าไปมากจนเกิดอาการ อาหารไม่ย่อย เทพเจ้าทั้งหลายจึงพากัน เข้า เฝ้าพระพรหม พระพรหมได้มอบให้พระอัคนีเป็นผู้แนะนำ อธิบายในเรื่องนี้ คำแนะนำของพระอัคนีมีว่า "โอ พ่อ เมื่อประกอบพิธีสราทณะขึ้น พวกเรา มาร่วมกันแล้วบริโภค (เครื่องสัง เวย) และจากนั้น ท่านจะย่อยอาหารที่ข้าฯ รับประทานแล้ว ได้โดยไม่ต้องสงสัย"¹²³

เทพเจ้าทั้งหลายได้ทำตามคำแนะนำของพระอัคนี อาการอาหารไม่ย่อยจึงได้หายไป

อีกตอนหนึ่ง พระอัคนีให้คำแนะนำแก่เทพทั้งหลาย เพื่อช่วยพระอินทร์ผู้มีอิทธิฤทธิ์ อันทมิสา เหตุมาจากการร่วมประเวณีกับนางอหัลยา ผู้เป็นภรรยาของฤๅษีเคาตมะ ดังใจความโดยย่อของเรื่องว่า

ครั้ง เมื่อฤๅษีวิสวามิตร นำพระรามและพระลักษมณ์ไปยังป่าแห่งหนึ่ง เพื่อคุ้มครองฤๅษีทั้งหลาย จากการรบกวนของรากษสทั้งหลาย ขณะที่ท่านทั้งสามไปถึงสถานที่ที่นางอหัลยาอน เป็นหิน เพราะ การสาปของฤๅษีเคาตมะ ฤๅษีวิสวามิตรเล่าให้ฟังว่า "นี่คือสถานที่อยู่ (อาศรม) ของฤๅษีเคาตมะ กับนางอหัลยา ผู้เป็นภรรยาของเขา ณ ที่นี้เอง พระอินทร์ได้ร่วมประเวณีกับนางอหัลยา" เมื่อรู้ว่า นางอหัลยาทำผิด เพราะร่วมประเวณีกับพระอินทร์ ฤๅษีเคาตมะจึงสาปนางอหัลยาให้เป็นหิน¹²⁴

¹²² MBh.R. XIII.92, pp. 157-158.

ดู เทียบ MBh. XIII.92.1-12

¹²³ MBh. XIII.92.10

agniruvāca /

sahitāstāta bhoksyāmo nivāpe samupasthite /

jarayisyatha cāpyannam mayā sārđham na samsayah //

¹²⁴ R.I.47.1-32

จากการสาปครั้งนี้ พระอินทร์ได้สูญเสียอัฐะทั้งสองข้างของพระองค์ไป พระอินทร์ได้รับความทุกข์ทรมานมาก จึงสวดอ้อนวอน เทพเจ้าทั้งหลายมีพระอัคนี เป็นหัวหน้า เพื่อช่วยแก้ไขอัฐะพิการดังกล่าว พระอัคนีแนะนำเทพทั้งหลายให้เอาอัฐะของแกะมาแทนอัฐะที่สูญเสียไป จากนั้นเทพทั้งหลายได้ทำตามคำแนะนำของพระอัคนี ในที่สุดพระอินทร์ก็มีอัฐะครบทั้งสองข้างเหมือนเดิม¹²⁵

ในทั้งสองกรณีที่พระอัคนีให้การช่วยเหลือแนะนำดังกล่าวมาแล้ว จะเห็นว่า พระองค์ทำตัวเป็นแพทย์ของเทพเจ้า และมนุษย์อีกทางหนึ่ง

ข. บทบาทในฐานะ เป็น เทพบริสุทธิ์และพิสูจน์ความบริสุทธิ์

ในคติของคนอินเดียโบราณนั้นถือว่า พระอัคนี เป็น เทพบริสุทธิ์และทำให้ผู้อื่นบริสุทธิ์ (pāvaka) ฉะนั้น บรรดาบาปหรือมลทินต่าง ๆ ของมนุษย์จะหมดไปได้ เชื่อว่า เพราะอำนาจของพระอัคนี พระองค์จึง เป็นเทพที่ชาวอารยันบูชาดวงสว่าง เพื่อชำระบาปหรือมลทินต่าง ๆ ในแทบทุก ๆ กรณีของความคิดไม่ว่าจะเป็นความคิดที่เกิดจากตัวเองหรือได้รับมาจากบุพการี เช่น บิดามารดา เป็นต้น ในบางกรณีความคิดที่เกิดจากสิ่งคม เช่น พราหมณ์ถูกไล่ออกจากวรรณะ เนื่องจากประพฤติกฎของทวิชาติ พระอัคนีจะ เป็นผู้ชำระมลทินของพวก เขาโดยพิสูจน์ความผิดพร้อม ๆ กันไป¹²⁶

และเพราะพระอัคนีมีฉายานามว่า ชาด เวทัส ผู้รู้สิ่งที่เกิดขึ้นแล้วทั้งปวง และวิศวะเวทัส ผู้เป็นสัพพัญญูหรือผู้รู้ทุกอย่าง บรรดาการกระทำของมนุษย์และเทพทั้งหมด ทั้งที่เป็นความลับหรือเปิดเผย พระองค์จะ เป็นผู้รู้เห็นทั้งหมด วรรณคดีในสมัยมหากาพย์จึงตั้งฉายาของพระองค์ว่า โลกสาक्षิ¹²⁷ (lokaśaksi) แปลว่า ผู้เป็นพยานในกิจกรรมของโลก

¹²⁵ R.I.48.1-12

ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ค. (1) ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้, หน้า 186-190
ตามลำดับ

¹²⁶ สมักร บราวาศ, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย, 2516), หน้า 100.

¹²⁷ MBh.I.5.23sq

R.VI.118.5

R.VI.106.3

ในฐานะที่พระอัคนี เป็นโลกสาक्षี บรรดากิจกรรมที่มนุษย์จัดทำขึ้น รวมทั้งพิธีกรรมทางศาสนาจึงมีพระองค์เข้าไปมีบทบาทเสมอ เช่น พิธีแต่งงาน เจ้าบ่าวเจ้าสาวจะเดินเวียนรอบพระอัคนี 3 รอบ¹²⁸ ในพิธีแต่งงานพระร่วมกับสิดาซึ่งมีฤษิวสิฐฐะเป็นพระผู้คู่ำ เนินการในพิธีนี้หลังจากที่ได้วงสรวงสดุดีพระอัคนีแล้ว ฤษิวสิฐฐะได้จุดธูปเทียนนางสิดามายื่นค่อนหน้าพระอัคนี¹²⁹ ทั้งนี้ เพื่อให้พระองค์ เป็นผู้รู้ เห็นหรือ เป็นพยานในการนี้

ดังกล่าวมาแล้วว่า พระอัคนี เป็นเทพวิสุทธิและทำลายบาปของมนุษย์ (pāpahan) ฉะนั้น ในการชำระบาปของมนุษย์ ในบางกรณีได้มีการสดุดีพระอัคนี เพื่อให้หมดจดจากบาปดังกล่าว สดุดีคนหนึ่งว่า "ด้วยความสัตย์จริงของท่าน โอ อัคนี ขอท่านได้โปรดทำให้ข้าฯ หมดจดจากบาปและให้ความสุขสำราญ ความฉลาด รวมทั้งความบันเทิงแก่ข้าฯ"¹³⁰

นอกจากพระอัคนีจะ เป็น เทพผู้เป็นพยานกิจกรรมและชำระล้างมลทินของคนได้แล้ว การพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของคนในกรณีที่มีความผิดหรือถูกสงสัย หรือมีบางกรณีต้องขึ้นศาล พระอัคนี จะ เป็นผู้พิสูจน์และตัดสินพร้อมทั้งประกาศความบริสุทธิ์ตามกรณีแห่งความผิดนั้น ๆ

วิธีพิสูจน์ความบริสุทธิ์ด้วยพระอัคนีมีหลายวิธีด้วยกัน แต่วิธีที่น่าสนใจและนิยมทำกันทั่วไป ได้แก่ การเอาผาลไถ เหล็ก เผลาไฟจนร้อนแดงแล้วให้ผู้ถูกสงสัยหรือผู้ถูกกล่าวหาเอาลิ้นแตะผาลไถที่เผลาไฟนั้น ถ้าหากลิ้นไม่ไหม้หรือหองก็ถือว่า เป็นผู้บริสุทธิ์* วิธีดังกล่าวนี้เป็นวิธีที่นิยมทำกันในศาล และมีบางกรณีที่ใช้ทองคำ เผลาไฟแล้ววางบนลิ้น หรือใช้เหล็กเผลาไฟมาตามร่างกายเพื่อ เป็นการ

¹²⁸ MBh. XIII. 146. 23 quoted in Hopkins, *Epic Mythology*, p. 106.

¹²⁹ *The Rāmāyana of Vālmīki*, trans, Manmath Nath Dutt (Calcutta: Girih Candra Chackra Varti, 1983), p. 145.

¹³⁰ MBh. II. 31. 50 quoted in Hopkins, *Epic Mythology*, p. 103.

Cleanse me by thy truth and give me, O Agni, contentment, prosperity, learning and joy.

* วิธีการพิสูจน์ความบริสุทธิ์โดยใช้ผาลไถ เหล็ก เผลาไฟจนร้อนแดงแล้ว ให้ผู้ถูกสงสัยเอาลิ้นแตะ มีผลทางจิตวิทยาสูงมาก เพราะผลการพิสูจน์จะออกมาในรูปใดนั้นหากผู้ถูกกล่าวหาสำนึกตัวเองว่ามีความผิด ค่อมน้ำลายของเขาจะไม่ทำหน้าที่ตามปกติ คือค่อมน้ำลายจะแห้ง (Basham, 1971: 118).

พิสูจน์และชำระมลทิน วิธีนี้มักใช้กับพราหมณ์ผู้ทำความผิดจนถูกขับออกจากวรรณะ เป็นต้น¹³¹

ส่วนอีกวิธีหนึ่งที่นิยมทำกันไม่แพ้วิธีแรก ได้แก่ การเดินลุยไฟ และมีหลักการเกี่ยวกับการพิสูจน์ผลในท่านอง เดียวกันกับวิธีแรก คือถ้าเดินผ่านไฟที่กำลังลุกไหม้ โดยที่ไฟไหม้ไหม้หรือไม่ได้รับอันตรายก็ถือว่า "บริสุทธิ์" ในบางกรณีการเดินลุยไฟของอินเดียโบราณนั้น นอกจากจะพิสูจน์ความบริสุทธิ์แล้ว ชาวอารยันยังเดินลุยไฟ เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของพราหมณ์ เพื่อพิสูจน์ว่าใครจะเป็นพราหมณ์มากกว่าอีกคนหนึ่ง เช่น ในคถาพราหมณะของสามเวท ซึ่งเป็นหลักฐานชิ้นแรกที่กล่าวถึงการลุยไฟของพราหมณ์ 2 คน และได้มีการพิสูจน์ผลว่า หากไฟไหม้ไหม้หรือไม่ได้รับอันตรายก็ถือว่า เป็นพราหมณ์ผู้ยิ่งใหญ่กว่าอีกคนหนึ่ง ในที่สุด วัตสะ (vatsa) เป็นผู้ทำสำเร็จโดยที่ผมบนศีรษะของเขาไม่ไหม้¹³²

อย่างไรก็ตามการเดินลุยไฟเพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในสมัยต่อมา ได้แก่ การเดินลุยไฟของนางสีดา ธิดาของพระเจ้าชนกแห่งเมืองวิเทหะ และอาจกล่าวได้ว่าเป็นตัวอย่างแรกของการเดินลุยไฟที่มีหลักฐานปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตสมัยมหากาพย์ และต่อมา การเดินลุยไฟได้มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดในด้านประเพณีและงานเขียนวรรณคดีของชาติที่รับเอาวัฒนธรรมทางศาสนาและวรรณคดีของอินเดียนั้นไป

การพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของสีดาด้วยพระอัคนีนี้ปรากฏหลักฐานทั้งในคัมภีร์มหาภารตะ และคัมภีร์รามายณะ

คัมภีร์มหาภารตะ วนบรพ กล่าวถึงการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของนางสีดาด้วยพระอัคนี
ดังมีใจความย่อว่า

¹³¹ วัฒนศิริ ร่วมสุข, ประวัติวรรณคดีสันสกฤตยุคพระเวท (พระนคร: โรงพิมพ์บริษัทสหสยามพัฒนาจำกัด, 2522), หน้า 41.

¹³² E.W. Hopkins, "Fire Walking" Encyclopaedia of Religion and Ethics, VI (1913): 30.

หลังจากที่พระรามผู้เป็นสามีของนางสีดาปราบราหูสาธยาย ได้รับชัยชนะแล้ว ได้เชิญนางสีดาออกจากกรุงลงกาไปยังพลับพลา แต่พระรามปฏิเสธที่จะรับนาง เป็นชายาค่อไป เพราะถือว่านางได้อยู่ร่วมกับทศกัณฐ์จึงถูกกล่าวหาว่า เป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ ซึ่งพระราม เปรียบความบริสุทธิ์ของนางสีดาว่า เหมือนเนยใสวงสรวงที่ถูกสุนัขเลีย* แล้ว ย่อมจะมีมลทินในที่สุด ได้มีการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของนางสีดาโดยการ เดินลุยไฟ ในวิธีนี้มีเทพเจ้า อาทิ พระอินทร์ พระวรุณ พระอัคนี พระวายุ และบรรดายักษ์ ฤๅษี คนธรรพ์รวมทั้งสิ่งที่มาจากสวรรค์ เช่น ดวงดาว เป็นต้น ได้มาเป็นสักขีพยานด้วย¹³³

หลังจากเดินลุยไฟแล้ว นางสีดาไม่ได้รับอันตรายใด พระรามจึงรับนาง เป็นชายาค่อไป

ในคัมภีร์รามายณะ การ เดินลุยไฟ เพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของสีดา มีสาเหตุมาจากพระรามไม่ยอมรับนาง เป็นชายาค่อไป พระรามกล่าวว่า นางสีดาได้อยู่ร่วมกับทศกัณฐ์ เป็นเวลานาน ย่อมจะไม่บริสุทธิ์ แม้ว่า นางสีดาได้ทำความ เข้าใจกับพระลักษมณ์เพื่อจะให้ชี้แจงต่อพระรามเพียงใดก็ตาม พระรามก็ไม่ยอมรับและ เข้าใจในตัวสีดา ในที่สุดนางสีดาได้เกิดความมัวหมอง และนางได้ตัดสินใจที่จะ เดินลุยไฟ เพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์และให้พระรามมั่นใจ

พิธีเดินลุยไฟของสีดา เป็นพิธีสำคัญและยิ่งใหญ่พิธีหนึ่ง เพราะบรรดาเทพเจ้าและสิ่งต่าง ๆ ในสวรรค์ อาทิ พระพรหม มหาเทพ พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระยม และดวงดาวต่าง ๆ รวมทั้งพระเจ้าทศรต พระชนกของพระราม คนทั่ว ๆ ไป ได้มาเฝ้าดูเพื่อเป็นสักขีพยานในการนี้ด้วย¹³⁴

พิธีเดินลุยไฟได้เริ่มขึ้นโดยนางสีดาให้พระลักษมณ์ก่อไฟ นางทำประทักษิณพระรามผู้ยืนก้มหน้า (ไม่มองนาง) แล้วเดินเข้าหากองไฟกำลังลุกโชน¹³⁵ จากนั้น สีดาแห่งเมืองมิตีลา

* . . . thou art like sacrificial butter lapped by a dog

¹³³ MBh. R. III. 290, p. 585 .

¹³⁴ Sharma, Socio-Political Study of the Vālmīki Rāmāyana, p. 214.

¹³⁵ R. VI. 116. 23

adhomukham sthitam rāmam krtvā pradakṣiṇam /
upavartata vāidehī dīpyamanam hutāsanam //

(māithilī) เมื่อได้น้อมไหว้เทพเจ้าและพราหมณ์แล้ว ประครองอัญชลีต่อหน้าพระอัคนีและกล่าวคำนี้ว่า¹³⁶

ในฐานะที่หัวใจของข้า ไม่ (เคย) ห่างจากราชวะ เป็นนิตย์ ขอเทพเจ้าแห่งไฟ ผู้เป็นพยานของโลกทั้งหมด โปรดคุ้มครองข้า¹³⁷

เนื่องจากพระราม ย่อมรู้ซึ่งข้า ผู้มีความประพฤตินิสิต (แค้นอง) ว่า "เป็นผู้มีมลทิน" ขอเทพเจ้าแห่งไฟ ผู้เป็นพยานของโลกทั้งหมด โปรดคุ้มครองข้า¹³⁸

ข้า ไม่เคยประพฤติกว้างเกินพระรามผู้เป็นเชื้อสายของราชวะ ผู้รู้คุณความดี (ธรรม) ชุกอย่าง ด้วยกาย วาจาและใจ ขอเทพเจ้าแห่งไฟ โปรดคุ้มครองข้า¹³⁹

(นับตั้งแต่) พระอาทิตย์ พระวายุ ทิศทั้งสี่ พระจันทร์ กลางวัน สนธยาและราตรี แม่พระธรณี และคนอื่น ๆ ย่อมรู้ซึ่งข้า ว่าเปรียบพร้อมด้วยความประพฤตินิสิต¹⁴⁰

¹³⁶ R.VI.116.24

pranāmya dāivatebhyasca brāhmaṇasca māithilī /
baddhāñjaliputā cedamuvācāgnisamīpataḥ //

¹³⁷ R.VI.116.25

yathā me hr̥dayam nityam nāpasarpati rāghavāt /
tathā lokasya sākṣi māṃ sarvataḥ pātu pāvakaḥ //

¹³⁸ RV.VI.116.26

yathā māṃ suddhacāritrām duṣṭam jānāti rāghavaḥ /
tathā lokasya sākṣi māṃ sarvataḥ pātu pāvakaḥ //

¹³⁹ R.VI.116.27

karmanā manasā vācā yathā nāticarāmyaham /
rāghavam sarvadharmajñam tathā māṃ pātu pāvakaḥ //

¹⁴⁰ R.VI.116.28

ādityo bhagavanvāyurdiścandrastathāiya ca /
ahascāpi samdhya rātrisca prthivi tathā /
yathānye'pi vijānanti tathā cāritrasamyutām //

เมื่อได้กล่าวอย่างนี้แล้ว อิศาแห่งแคว้นวิเทหะได้เดิน เข้าไปยังกองไฟที่กำลังลุกรุ่งโรจน์
โชติช่วงด้วยหัวใจที่ปราศจากความกลัว¹⁴¹

ณ ที่นั้น ผู้ชนที่คับคั่งด้วย เด็กและผู้ใหญ่ได้มารวมกัน เผ่าอุษิตาแห่งมิถิลา ผู้กำลังเดิน เข้า
กองไฟที่กำลังลุกโชติ¹⁴²

นางสีดา ผู้มีรัศมี (กาย) ดังทองอันบริสุทธิ์และ เจียรไนแล้ว ผู้มีทองคำเป็นเครื่องประดับ
กระโดดเข้าไปยังกองไฟที่กำลังลุกโชติ (ต่อหน้า) ณ ท่ามกลางของชาวโลกทั้งหมด¹⁴³

ในคราวนั้น บรรดาสัตว์โลกทั้งหมด ได้สังเกตเห็นนางสีดาผู้มีรัศมี เรืองรองดุจ เเวททอง
(เพียงสำหรับบุชายวงสรวง) ผู้มองการณ์ไกล กำลังเข้าไปยังกองไฟ¹⁴⁴

ฤๅษี เทพ และคนธรรพ์ ได้เห็นนางสีดาผู้นำสรเสริญยั้งกำลัง เข้าไปสู่กองไฟเหมือนเครื่อง
สังเวช คือเนยใสอันสำเร็จแล้ว (ถูกเทลง) ในพิธีบวงสรวง¹⁴⁵

¹⁴¹ R.VI.116.29

evamuktva tu vaidehi parikramya hutāsanam /
vivḍsa jvalanam dīptam nisaṅgenāntarātmanā //

¹⁴² R.VI.116.30

janaśca sumahāmsca bālavṛddhasamākutaḥ /
dadarsa māithilīm dīptam pravisantīm hutāsanam //

¹⁴³ R.VI.116.31

sā taptanavahemābhā taptakañcanabhūṣanā /
papāta jvalanam dīptam sarvalokasya samnidhāu //

¹⁴⁴ R.VI.116.32

dadrsustām viśalāksīm patantīm havyaṅvahanam /
sitām sarvaṇi rūpaṇi rukmavedinībham tadā //

¹⁴⁵ R.VI.116.33

dadrsustām mahābhāgam pravisantīm hutāsanam /
rsayo devagandharvā yajñe pūrṇāhutimīva //

สตรีทั้งหมด (๗ พิธีเดินลุยไฟ) ครั้นเห็นนางสีดาผู้ประดับตกแต่ง (แต่งตัว) ดีแล้วเข้าไป
ยังกองไฟ ดูกระแสธารแห่งเนยใสที่ไม่แยกจากกันในพิธีบวงสรวงแล้วร้องตะโกนด้วยมันตระ
(สวดอ้อนวอน)¹⁴⁶

โลกทั้ง 3 เทพเจ้า คนธรรพ์ และทานพ ได้เฝ้าดูนางสีดาผู้ตกอยู่ในกองไฟ ประหนึ่งว่า
นางฟ้าผู้ถูกสาปจากสวรรค์ทั้ง 3 ตกไปในนรก¹⁴⁷

เมื่อสีดากำลัง เข้าไปยังกองไฟ มีเสียงอย่างหนึ่ง คล้ายกับเสียงอันแปลกประหลาดของรากษส
และวานรทั้งหลาย ได้ตั้งกึกก้องขึ้นว่า "ฮา ฮา" * (hā hā)¹⁴⁸

เมื่อเสียง "ฮา ฮา" ได้เกิดขึ้น พิธีเดินลุยไฟของสีดาได้ยุติลง นางสีดาไม่ได้รับ
อันตรายใด ๆ จากการเดินลุยไฟเลย ทุกคนที่มาเฝ้าดูนางสีดาลุยไฟ ได้ยอมรับว่านาง เป็นผู้วิเศษ
ไม่มีมลทินใด ๆ ทั้งสิ้น

¹⁴⁶ R.VI.116.34

pracukrusuḥ striyaḥ sarvāstāṃ dr̥ṣṭvā havyavāhane /
patantīm samskr̥tām mantrāirvasordhāramivādhvare //

¹⁴⁷ R.VI.116.35

dadr̥sustām trayo lokā devagardharvadānavāḥ /
saptām patantīm niraye tridivaddevatāmiva //

* คำว่า hā hā เป็นคำอุทานแสดงอารมณ์เจ็บปวด ประหลาดใจ หรือบางทีแสดงอารมณ์
ที่พอใจ คำ hā hā เทียบกับคำว่า alas หรือ ha ในภาษาอังกฤษ (Monier-Williams,
1970: 1296.Col.I).

¹⁴⁸ R.VI.116.36

tasyāmagnim pravisantyaṃ tu hāheti vipulāḥ svanaḥ /
raksasām vanarānām ca sambabhūvādbhutopamah //

จากนั้น พระพรหม พระอินทร์ ท้าวฤเวระ พระวรุณ พระอัคนี พระศิวะและเทพอื่น ๆ ได้มารวมกันค้ำหน้าพระรามแล้ว เทพทั้งหลายพร้อมทั้งพระรามได้ประทับนั่งรออันมีแสงรุ่งเรือง คล้ายแสงพระอาทิตย์ไปยัง เมืองลงกา เมื่อถึง เมืองลงกาแล้ว พระพรหมได้สรร เสริญพระรามว่า เป็นผู้นำในการทำลายศัตรู เทพเจ้า¹⁴⁹ เป็นผู้สร้างโลกทั้งสาม¹⁵⁰ เป็นมหาเทพ (รุทร 8 องค์) เป็นเทพอัศวิน¹⁵¹ และยกย่องพระรามในทางอื่น ๆ อีกมากมาย

หลังจากที่พระพรหมกล่าวสดุดีพระรามแล้ว ได้มีการมอบนางสีดาคืนให้พระราม โดย เทพเจ้าแห่งไฟเป็นผู้กล่าวมอบ ดังเรื่องราวในคัมภีร์รามายณะอีกตอนหนึ่งว่า

ครั้นทำลายกองไฟแล้ว (ควันไฟ) เทพเจ้าแห่งไฟ ได้แปลงร่างเป็นบุคคล จูงแขนนางสีดา ธิดาของชนกออกมายืนอยู่¹⁵² (นอกกองไฟ)

เมื่ออุ้มธิดาแห่งแคว้นวิเทหะ ผู้มีรัศมีรุ่งเรืองคล้ายอุษาเทวี ผู้มีทองอันบริสุทธิ์เป็นเครื่องประดับ ผู้ทรงอาวุธสี่แฉก ยิงจุ่น (ทนู่ม) ผู้มีลอนผมสีดำ ประดับด้วยมาลัยอันไม่เคຍร่วงโรย และผู้มี ความงามอันน่าที่คำหมิได้ เทพเจ้าแห่งไฟ ได้มอบแล้วแก่พระราม¹⁵³

¹⁴⁹R.VI.117.6

¹⁵⁰Ibid.,7

¹⁵¹R.VI.117.8

R.VI.118.2

¹⁵²R.VI.118.2

vidhūyātha citāṁ tām tu vāidehīm havyavāhanāḥ /

uttasthāu murtimānasu grhītvā janakatmajām //

¹⁵³R.VI.118.3-4

tarunādityasamkāsaṁ taptakāñcanabhūṣaṇām /

raktāmbāradharām bālām nilakuñcitamūrdhajāṁ //3//

aklistamālyābharāṇām tathārūpāmaninditām /

dadāu rāmāya vāidehīmaṅke kṛtvā vibhāvasuḥ //4//

ในคราวนั้น เทพเจ้าแห่งไฟผู้เป็นพยานของโลก ได้กล่าวกะพระรามว่า โอ ราม นี่คือสิดา
ชายาของท่าน นางไม่มีมลทินใด เลย¹⁵⁴

ค. บทบาทในฐานะ เป็นเทพเจ้าแห่งไฟ

พระอัคนี เป็น เทพองค์เดียว เท่านั้นที่วรรณคดีสันสกฤตทุกยุคสมัยสุดดีว่า เป็นปาก
ของทวยเทพ หรือพระบิดุ์ทั้งหลายมีพระอัคนี เป็นปาก (agnimukhās) หมายความว่าบรรดาพิธี
กรรมทั้งหลาย เช่น การบวงสรวงประจำวัน ประจำปี หรือพิธีกรรมอื่น ๆ เช่น การแต่งงาน
เป็นต้น ผู้บวงสรวงจะมอบถวาย เครื่องสังเวคณ์แด่เทพเจ้าโดยใส่เครื่องสังเวคณ์ลงในไฟ พระอัคนี
จะทำหน้าที่เป็นผู้รับและนำไปมอบแด่เทพเจ้าและบิดุ์เหล่านั้น หน้าที่ในลักษณะนี้เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า
หัตถวาหนะ ดังกล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยบทบาทของพระอัคนีในวรรณคดีพระเวท

ในวรรณคดีมหากาพย์และปุราณะ พระอัคนีมีหน้าที่เกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา เช่น เดียว
กับในวรรณคดีพระเวท ดังบทสวดอิติขององค์คอนนี้ว่า "โอ อัคนี ท่านเป็นปากและนำเครื่องบวงสรวง
ไปมอบแก่เทพเจ้าทั้งหลาย โอ ปาวกะ ท่านเป็นขอบเขตเบื้องปลายของมวลสัตว์โลก ท่องเที่ยวไป
โดยไม่ปรากฏพระองค์"¹⁵⁵ คัมภีร์ปุราณะอีกเล่มหนึ่งกล่าวสวดอิติพระอัคนีในท่านองเดียวกันว่า
"ภควาน ท่านเป็นปากของทวยเทพ ท่านเป็นผู้นำเครื่องสังเวคณ์ไป ผู้บวงสรวงทำให้เทพทั้งหมด
พอใจได้ เพราะท่าน และเทพทั้งหมดมีชีวิตอยู่เพราะท่าน"¹⁵⁶

¹⁵⁴ R.VI.118.5

abravittu tadā rāmaṁ sakṣi lokasya pāvakaḥ /
eṣā te rāma vāidehī pāpamasyāṁ na vidyate //

¹⁵⁵ MBh.I.220.22

tvamgne sarvadevānām mukhaṁ tvamasi havyavāt /
tvamantaḥ sarvabhūtānām gūḍhascarasi pāvaka //

¹⁵⁶ - MarkP.XCIX.29

tvam mukhaṁ sarvadevānām tvayāttum bhagavān haviḥ /
prīnayatyakhilāndevān tvatprāṇaḥ sarvadevataḥ //

ในฐานะที่พระอัคนีทำหน้าที่เป็นปาก (รับ) และนำ เครื่องสิ่ง เวโยมอบแด่ เทพเจ้าทั้งหลายนี้ พระองค์จึงมีความสำคัญต่อพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ชาวอารยันจัดขึ้น และอาจเป็นไปได้ว่า หากขาดเสียจากพระอัคนี มนุษย์และเทพเจ้าจะเกิดความเดือดร้อน เพราะจะหา เทพองค์อื่นทำหน้าที่มิได้ พระองค์จึง เป็นเทพองค์เดียวที่ชาวอารยันให้ความสำคัญเกี่ยวกับบทบาทนี้ ดังที่คัมภีร์มหาภารตะตอนหนึ่งกล่าวว่า "โอ ท่านผู้บริโลก เครื่องบวงสรวง ฤๅษีผู้สูงสุดกล่าวว่า ท่านสร้างจักรวาลนี้ขึ้นมา หากขาดเสียจากท่าน จักรวาลทั้งหมดจักย่อยยับไปในวันเดียว"¹⁵⁷

จากคำสุดท้ายข้างต้นนี้ จะเห็นว่า ผู้บวงสรวงจะต้องมีพระอัคนีเข้าไปเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเกี่ยวกับไฟแทบทุกอย่าง พระองค์จึงมีภาระหน้าที่ในการรับใช้เทพและมนุษย์จำนวนมากในบางครั้ง พระอัคนีเกิดความท้อแท้ใจที่จะทำหน้าที่ต่อไป หลังจากที่ได้พิจารณาตัวเองอยู่ขณะหนึ่งแล้ว พระอัคนีได้ตัดสินใจประกาศถอนตัวออกจากพิธีกรรมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นการบวงสรวงทั้งหมด หรือพิธีกรรมอื่นใด เมื่อพระอัคนีถอนตัวออกจากหน้าที่บวงสรวงแล้ว เทพเจ้าและมนุษย์ได้รับความเดือดร้อน ดังเรื่องราวตอนหนึ่งในคัมภีร์มหาภารตะ ซึ่งฤๅษีเล่าไว้ว่า

เมื่อได้พิจารณาตัวเองชั่วระยะหนึ่งแล้ว พระอัคนีได้ถอนตัวออกจากหน้าที่ไฟบวงสรวงต่าง ๆ * บรรดาฤๅษี มนุษย์ เกิดความเดือดร้อนและสับสนมาก จึง เข้า เฝ้า เทพเจ้าทั้งหลาย เพื่อรายงานให้ทราบถึงการหายไปของพระอัคนีจากจักรวาลทั้ง 3 ส่วน จากนั้น เทพเจ้าฤๅษี ได้เข้าเฝ้าพระพรหม และขูถามพระพรหมว่า เพียงเพราะการสาปของฤๅษีฤๅษี ให้พระอัคนีเป็นผู้กินทุกอย่างโดยไม่เลือกและใน เมื่อพระอัคนี เป็นปากของ เทพเจ้าและเป็น เทพองค์แรกที่บริโลก เครื่องสิ่ง เวโยที่มนุษย์นำมา มอบแด่พระองค์ (ส่งไปไฟ) เหตุใดพระอัคนีจึงถอนตัวออกจากหน้าที่บวงสรวง เมื่อพระพรหมทราบถึงความเดือดร้อนของบรรดาทวย เทพและฤๅษีแล้วได้ เชิญพระอัคนีมาพบและกล่าวว่า

157
MBh.I.220.4

tvaya srstamidam visvam vadanti paramarsayah /
tvadrte hi jagatkṛtsnam sadyo na syāddhutasana //

* เรื่องพระอัคนีถอนพระองค์ออกจากหน้าที่ไฟบวงสรวงได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพระ เวทดังที่ได้อ่านมาแล้ว สาเหตุการถอนตัวออกจากหน้าที่บวงสรวงส่วนใหญ่ได้แก่พระอัคนีเกิดความ เบื่อหน่ายแต่ในมหาภารตะ นอกจากความ เบื่อหน่ายต่อการบวงสรวงแล้ว การสาปของฤๅษีฤๅษี ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งในการถอนตัวออกจากหน้าที่บวงสรวงของพระอัคนี การถอนตัวของพระอัคนีในคัมภีร์มหาภารตะนี้อาจ เป็นการขยายความจากคัมภีร์ฤๅษี เวท และศตปถพราหมณะ

ท่านเป็นผู้สร้างและทำลายโลก ท่านเป็นผู้หญิงโลกทั้งสามไว้ ท่านเป็นหลักสำคัญแห่งพิธีกรรมทั้งหมด ในฐานะที่ท่านเป็นประมุขของโลก เหตุใดจึงหลงผิด เช่นนี้เล่า ท่านจงปฏิบัติอุทิศตัวต่อเทพเจ้าและมนุษย์ เพื่อมิให้พิธีกรรมเกิดความสับสนวุ่นวาย โอ ท่านผู้บริโภคร่างของบวงสรวง โดยปกติท่านเป็นผู้บริสุทธิ์และเป็นที่พักพิงของโลก ท่านไม่ควรถอนตัวออกจากความเป็นผู้บริโภคร่างทุกอย่าง เพราะทุกสิ่งทุกอย่างจะกลายเป็นสิ่งบริสุทธิ์ได้ เพราะท่านได้เผาด้วย เปลวของท่าน

หลังจากที่พระพรหมได้สดุดี เชิงท้วงพระอัคนีแล้ว พระอัคนีจึงยอม เชื่อและปฏิบัติตามคำสั่งของพระพรหม โดยกลับมา เป็นไฟประจำโลกและไฟบวงสรวงอีก การกลับมาปฏิบัติหน้าที่ของพระอัคนีในครั้งนี้ มนุษย์ทั้งหลายต่างก็ได้รับความอิสระและหมดจดจากสถานะแห่งมลทินทั้งปวง เทพเจ้าฤๅษี และมนุษย์พากันชื่นชม และ เริ่มการบวงสรวงต่อไป¹⁵⁸

นอกจากพระอัคนี จะมีบทบาทในฐานะเป็นปากของโลก โดยรับเครื่องบวงสรวงไปยังเทพเจ้าดังกล่าวมาแล้วนี้ คัมภีร์มหาภารตะยังถือว่าพระองค์ เป็นจุดกำเนิดของสิ่งต่าง ๆ เช่น คน ฤๅษี เทพเจ้ากลางวัน และกลางคืน ตลอดจนดวงดาวต่าง ๆ ในจักรวาลที่เชื่อว่าเป็น เชื้อของพระพรหม เช่น ตอนที่พระศิวะ (รุทร) ประกอบพิธีในร่างของพระวรุณ มีพระอัคนีเป็นไฟบวงสรวงและพระองค์ได้ทำให้ เชื้อต่าง ๆ ของพระพรหมเกิดขึ้นมา ดังมีใจความสังเขปในเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

พระศิวะประกอบพิธีบวงสรวงในร่างของพระวรุณ ในพิธีนี้ได้มีการสันนิษฐานของเทพเจ้าพระมุณี และพระเวททั้งหลายได้มาแข่งข่งสรร เสริฐพระศิวะ พิธีได้เริ่มขึ้นเมื่อพระพรหมผู้เป็นพระโสดได้ใส่เครื่องสังเวกลงไป ในไฟ (พระอัคนี) ทันใดนั้นได้มีบุรุษ 3 คน มีร่างกาย และอุปนิสัยแตกต่างกันเกิดขึ้นมาดังนี้

ผู้เกิดครั้งแรกได้ชื่อว่า ภฤค เพราะเกิดจากส่วนที่เป็นเชื้อที่เรียกว่า ภฤค (bhrk)* คนที่สองเกิดจากถ่านไฟที่กำลังลุกไหม้ได้ชื่อว่า อังคิรส (angiras) และคนที่สามเกิดจากถ่านที่ดับมอดแล้วได้ชื่อว่า กวี (kavi) ต่อมาส่วนต่าง ๆ ของร่างกายของพระอัคนีได้ให้กำเนิดสิ่งต่าง ๆ ดังนี้ ปรกาย (สะเกิด) ของพระอัคนีให้กำเนิดพระมาริจิ (marici) และต่อจากพระมาริจิคือภคตยปะ จากภคตยปะ คือหุมุฤๅษีวาลขิลยะ (vālahilyas) จากหุมุฤๅษีวาลขิลยะ ฤๅษีภคตยปะทั้งหลายก็เกิดขึ้นและแพร่กระจายไปในพิธีบวงสรวง และให้กำเนิดอตรี (atri) นอกจากนี้

¹⁵⁸ MBh. R. I. 7, p. 47.

ดูเทียบ MBh. I. 7. 11-25

* bhrk คือเสียงแตก, ปรกาย, หรือสะเกิดของไฟ

ยังมีเทพ ฤๅษีเกิดจากอวัยวะในร่างกายของพระอัคนี กล่าวคือ เทพอัศวินเกิดจากตาทั้งสองข้าง ประชาชาติทั้งหลาย (คน) เกิดจากหู ดวงจันทร์เกิดจากเหงื่อ หลังให้กำเนิดใจ ดับของพระองค์ เป็นกลางวัน กลางคืน เลือดของพระองค์ เป็นแหล่งกำเนิดของคณะ เทพฤๅษีและควันของพระอัคนี ให้กำเนิด เทพวาสุ

เมื่อสรรพลีงทั้งหลาย เกิดขึ้นมาแล้ว มหาเทพในร่างกายของพระวรุณกล่าวว่า "สิ่งเหล่านี้ ทั้งหมดเป็นบุตรของข้าฯ เพราะข้าฯ เป็นคฤหบดีในการบวงสรวงนี้ คนทั้งสามเกิดมาจากไฟ บวงสรวงของข้าฯ พวกเขาคควรเป็นบุตรของข้าฯ อย่างแน่นอน"

พระอัคนีคัดค้านว่า "คนเหล่านี้เกิดจากร่างกายของข้าฯ พวกเขาก่อเกิดขึ้นมาเพราะอาศัยข้าฯ ผู้เป็นต้นเหตุแห่งการมีชีวิต ฉะนั้นพวก เขาคควร เป็นบุตรข้าฯ"

ส่วนพระพรหมกล่าวว่า "เด็กเหล่านี้เป็นบุตรของข้าฯ เพราะเชื้อที่ใส่ลงไป (ในไฟ) เป็นของข้าฯ ผลย่อม เป็นของผู้ปลูก (หว่าน) พืชโดยไม่ต้องสงสัย"

เมื่อมีการขัดแย้งกันเช่นนี้ บรรดา เทพทั้งหลายในที่ประชุมนั้น ได้กล่าวขูลพระพรหมว่า "โอ ท่านบิดา ขอให้พระอัคนีและมหาเทพได้รับความสำเร็จตามปรารถนา คือ เป็นเจ้าของ แห่งบุตรหลานด้วยเถิด"

จากนั้น ได้มีการแบ่งบุตรหลานดังกล่าว คือพระศิวะ ได้ฤๅษีภฤๅษี พระอัคนีได้อังคีรส พระพรหมได้กวี เป็นบุตรของตน จะเห็นได้ว่า พระอัคนีเป็นเทพแห่งการบวงสรวง (เทพเจ้าแห่งไฟ) ผู้ก่อกำเนิดฤๅษีภฤๅษี อังคีรส กวีและเทพอื่น ๆ เช่น เทพอัศวิน เป็นต้น ในสมัยมหากาพย์ บุคคล เหล่านี้ต่างก็ได้รับความนิยมนับถือว่า เป็นประชาชาติและบรรพบุรุษเผ่าต่าง ๆ ผู้ทำประโยชน์และ พิทักษ์โลกในด้านต่าง ๆ ด้วย¹⁵⁹

ในคัมภีร์มหากาฬระอีกตอนหนึ่ง พระอัคนีได้รับการสดุดีว่า เป็นเทพองค์ต่าง ๆ หรือเป็น สรรพเทพ (sarvadeva) เช่น เป็นพระพหูสบัติ พระสุริยะ เทพอัศวิน และพระวาสุ¹⁶⁰

¹⁵⁹ MBh. R. XIII. 85, pp. 138-140.

ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข. (1) ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ หน้า 174-181

ตามลำดับ

¹⁶⁰ MBh. R. I. 231, p. 445.

เช่นเดียวกับคัมภีร์พระเวท คำสวดที่ตั้งกล่าวนี้ หมายถึงพระอัคนีมีหน้าที่บทบาทต่อโลกอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้ เพราะพระองค์ทรงอำนาจที่จะประทานพรแก่ผู้บวงสรวงพระองค์ในทุก ๆ โอกาส บรรดาพระเวท ทรัพย์สมบัติ บุตรหลานและอาหาร ที่นำมาขอมอบถวายแด่เทพ หรือปิตุทั้งหลายถือว่ามิได้อยู่ในตัวพระอัคนี ฉะนั้น คัมภีร์มหาภารตะบทหนึ่ง จึงกล่าวว่า “พระองค์เป็นทุกสิ่งทุกอย่าง”¹⁶¹

เมื่อผู้บวงสรวงมีความต้องการสิ่งใด ก็จะสวดอ้อนวอนเพื่อขอให้พระอัคนีประทานพรสิ่งนั้น ๆ เช่น บุตรชาย ถือว่าเป็นเรื่องที่ได้มายากยิ่งแต่พระอัคนีก็สามารถประทานให้แก่ผู้บวงสรวงพระองค์ได้ และมีกรณีตัวอย่างเกี่ยวกับบทบาทในการประทานบุตรชายแก่พระมุณี นามว่า ภูติในคัมภีร์มารกถเตยปุราณะ ดังมีใจความของเรื่องโดยย่อดังนี้

พระมุณีนามว่า ภูติ (bhūti) ผู้มีสมญาว่าคิดหวังทุกสิ่งทุกอย่างและไม่มีบุตร เมื่อปรารถนาบุตร พระมุณี จึงบำเพ็ญตบะอย่างแรงกล้าโดยการอดอาหารและทรมาณคนด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น นั่งกลางหาว เป็นต้น วันหนึ่ง พระมุณีได้ออกจากอาศรมไปในพิธิบวงสรวงที่น้องชายของเขาจัดขึ้น ภาระหน้าที่ทุกอย่างอยู่ในความรับผิดชอบของสнадกะคนหนึ่งชื่อว่าसानติ (sānti) เมื่อครูของसानติไปในพิธิดังกล่าวแล้ว ไฟบวงสรวงในอาศรมของพระมุณีได้ดับลง สานติเกิดความเศร้าใจ และกล่าวว่า เมื่อครูกลับมาแล้วจะทำอย่างไร เมื่อได้ครีตรองชั่วขณะหนึ่งแล้วसानติได้คุมสติสำรวจจิตของตนพร้อมทั้งสวดสรร เสริญพระอัคนี¹⁶²

เมื่อसानติสวดสรร เสริญจบ พระอัคนีได้ปรากฏตัวต่อหน้า เขาพร้อมทั้งแผ่รัศมีล้อมसानติไว้ และกล่าวแก่सानติด้วยเสียงแผ่วเบาและนุ่มนวลว่า “โอ พรหมัน ข้าฯ รู้สึกชื่นชมยินดีกับท่านมาก คำสวดที่ท่านมอบไว้แก่ข้าฯ ด้วยความภักดี ข้าฯ จะประทานพรแก่ท่าน โปรดเลือกพรที่ท่านปรารถนาเถิด”¹⁶³

¹⁶¹ MBh.I.224.12

sarvamagne tvamevāikastvayi sarvamidam jagat /
tvam dhārayasi bhūtāni bhuvanam tvam bibharsī //

¹⁶² MarkP.XCIX.11-26

¹⁶³ MarkP.C.3

paritusto' smi te vipra bhaktyā yā te stutih kvatā /
varam dadāmi bhavate pārthyatam yattavepsitam //

จากนั้น ศานติได้เล่าให้พระอัคนีฟัง เกี่ยวกับ เรื่องที่ครูของเขาได้จากอาศรมไปในพิธิดังกล่าว และครูของเขาต้องการบุตรชาย พร้อมทั้งขอพรจากพระอัคนี 2 ประการ คือ เมื่อครูของเขากลับมาแล้วขอให้พิธิด ๗ สถานที่บูชาไฟอันศักดิ์สิทธิ์และขอให้ครูของเขาได้บุตรชาย เมื่อพระอัคนีรู้ว่า ศานติได้ขอพรเพื่อครูของเขาจึงกล่าวว่า "โอ มุนีผู้ยิ่งใหญ่ สิ่งทั้งหมดจะปรากฏขึ้นตามที่ท่านปรารถนา มุนีฤดีจะเป็นมิตรกับสัตว์โลก และจะได้บุตรชายผู้เป็นเจ้าแห่งมันวันคระชื่อว่า เกาศยะ ผู้ทรงพลังยิ่งใหญ่ในคุณความดี โอ ท่านผู้สวดศิครุของท่าน"¹⁶⁴

หลังจากที่พระอัคนีกล่าวแก่ศานติดังนี้แล้ว พระองค์ก็หายร่างไป ھرต่าง ๆ ที่เขาสวดอิ้อนวอนเพื่อครูได้เกิดขึ้นตามปรารถนา คือไฟ ๗ สถานที่บูชาศักดิ์สิทธิ์ในอาศรมได้คิดเหมือนเดิม และพระมุนีฤดีได้บุตรชายชื่อ เกาศยะ (bhāutya) ซึ่งจะเป็นฤษีองค์ที่ 14 และมีชื่อเสียงในมันวันคระ*

ง. บทบาทอื่น ๆ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ฐานะใหม่ของพระอัคนีในสมัยมหากาพย์และปุราณะคือโลกบาลประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นเทพองค์หนึ่งในบรรดาเทพสุ ๘ องค์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง พระอัคนีในยุคมมหากาพย์ และปุราณะก็คือดวงดาวประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทำหน้าที่ให้แสงสว่างแก่โลกทางซีกโลกตะวันออกเฉียงใต้ เช่นเดียวกับเทพเจ้าองค์ที่สำคัญในสมัยพระเวท

¹⁶⁴ MarkP.C.12-13

bhavisyatyetadakhilam guroryat parthitam tvaya /
māitī samastabhūtesu putrascāsyā bhavisyati //
manvantarādhīpāḥ putro bhāutyō nāma bhavisyati /
mahābalo mahāvīryyo mahāprājño gurustva //

* มันวันคระหนึ่งคือสมัยพระมฤกัลป์ 1 ซึ่งเทียบปีของมนุษย์ถึง 4,200,000 ปี ในกัลป์ 1 จะมีพระมฤกัลป์เกิดขึ้น 14 องค์ คือ สวายัมภูวะ สวาโรจิษะ โอคคมี คามะสา ไรวตะ จากษุชะ ไววัสวัต หรือสัจยพรด สาวรณ ทักษะสาวรณ ھرหมสาวรณ รุทธะสาวรณ เรัจยะ และเกาศยะ ในกาลบัดนี้ เรายังอยู่ในมานวันคระของพระมฤกัลป์ที่ 7 นามว่า ไววัสวัต หรือสัจยพรด (พระบาทสมเด็จพะมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2514: 3,7).

เช่น พระอินทร์ พระยม พระวรุณ เป็นต้น ได้กลายมาเป็นโลกบาล* และเป็นบริวารของ
ครีฑูรดิเทพ โดยเฉพาะพระพรหม

อย่างไรก็ดี นอกเหนือจากให้แสงสว่างดังกล่าวมาแล้ว พระอัคนีมีบทบาทที่สัมพันธ์กับ
ฐานะโลกบาลของพระองค์ดังนี้

1. ตอนพระอัคนีและโลกบาลอื่น ๆ แปลงร่างเป็นพระนลในพิธีแต่งงานของนางทมยันตี

ในคราวที่พระนลเสด็จไปยัง เมืองวิทรภะ เพื่อเข้าพิธีแต่งงานกับนางทมยันตินั้น โลกบาลทั้ง
4 คือ พระอินทร์ พระอัคนี พระวรุณ และพระยม เห็นพระนลมีรัศมีรุ่งโรจน์เปรียบได้กับแสง
พระอาทิตย์ ยิ่งความพิศวงในความงามของพระนลให้เกิดขึ้นแก่เทพโลกบาลทั้ง 4 จนถึงกับเสด็จ
ลงจากรถทรงในท้องฟ้า เพื่อจะเป็นการทดลองนำพระทัยของพระนล โลกบาลทั้ง 4 จึงครีสุว่า
“โอ พระนล ผู้ครอง เมืองนิษัธอัน เรืองนาม ขอพระองค์ผู้มีสัจวาที โปรดช่วยสงเคราะห์พวกเรา
โดยการเป็นชุดสื่อความรัก พระนลตรัสตอบด้วยความยินดีว่า “จะปฏิบัติตามทุกอย่าง” และถามว่า
“พวกท่านเป็นใคร จึงปรารถนาจะให้ข้าฯ เป็นบุตรรัก” พระอินทร์ตรัสตอบพระนลว่า “ท่านโปรด
รับรู้ด้วยว่า พวกเรา เป็นอมรรดิย มาที่นี่ เพื่อหวังจะได้นางทมยันตี ข้าฯ คือพระอินทร์ ท่านผู้นี้คือ
พระอัคนี นีคือพระวรุณ นีคือพระกาล (พระยม) ผู้ทำลายร่างกาชของมนุษย์ ขอท่านจง เป็นคู่แข่ง
กับพวกเรา” พระนลได้ถวายสัจวาจาแก่เทพโลกบาลทั้ง 4 เมื่อเสด็จถึง เมืองนิษัธ พระนล จึงกล่าว
กะนางทมยันตีว่า “ข้าฯ คือ บุตรสวรรค์ของพระอินทร์ พระอัคนี พระวรุณ พระยม ผู้เป็นเหล่าเทพ
ผู้มี ความปรารถนาตัวนางทมยันตี และขอให้นางจง เลือก เทพเหล่านี้”

เมื่อเวลาการแต่งงานมาถึง โลกบาลทั้ง 4 ได้แปลงร่างเป็นพระนล เสด็จมายังพิธีแต่งงาน
นางทมยันตีได้พิจารณาโดยรอบคอบและด้วยความรักที่มีต่อพระนลเพียงคนเดียว นางทมยันตีจึง เลือก
พระนลตัวจริงได้อย่างถูกต้อง โลกบาลทั้ง 4 องค์ ได้เห็นประจักษ์ในสัจวาทีของพระนล และความ
มั่นคงทางจิตใจของนางทมยันตีที่มีต่อพระนล จึงประทานพรและของขวัญ ในกรณีนี้ พระอัคนีพิจารณา
ตัวต่อพระนลว่าจะช่วยทุกสิ่งทุกอย่างที่พระนลมีความต้องการ¹⁶⁵

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* เทพผู้ เป็นโลกบาลประจำทิศทั้ง 8 ของอินเดียในสมัยมหากาพย์และปราชะ มีดังนี้คือ
พระอินทร์ประจำทิศตะวันออก พระอัคนีประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้ พระยมประจำทิศใต้ พระวรุณ
ประจำทิศตะวันตก พระสุรยะประจำทิศตะวันตกเฉียงใต้ พระวาสุประจำทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
ท้าวกูเวรประจำทิศเหนือ และพระโสมะประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (Dowson, 1961: 180).

¹⁶⁵ MBh. R. III. 54-57, pp. 166-172.

2. คอนทศอบคุณธรรมของจักรพรรดิสิทิ

นอกจากพระอัคนีจะได้ชื่อว่าเป็น เทพที่ให้การช่วย เหลือมนุษย์และ เทพดังกล่าว มาแล้ว พระองค์ยัง เป็นเทพผู้ทดสอบคุณธรรมบางประการ เช่น ความเมตตากรุณา เป็นต้น ในคัมภีร์มหาภารตะ วนพรรพ บทที่ 130 มีเรื่องเล่าตอนหนึ่งกล่าวถึงพระอินทร์ พระอัคนี มีความประสงค์จะทดสอบคุณธรรมของจักรพรรดิสิทิว่า พระองค์จะมีความกรุณาและสำนึกในความกรุณา เพียงใด ในพิธีประกอบยาสะ (yāga) ของจักรพรรดิสิทิ พระอินทร์ได้แปลงร่าง เป็นเหยี่ยว พระอัคนีแปลงร่าง เป็นนกพิราบ (kapota) บินร่อนลงหน้าดักของจักรพรรดิสิทิ เหยี่ยว ซึ่งกำลังหิว จึงตามล่าเหยื่อ เมื่อพบนกพิราบที่หน้าดักของกษัตริย์สิทิ จึงกล่าวว่า "โอ จักรพรรดิ เป็นการสมควร หรือที่ท่านจะไม่ให้อาหารแก่ข้า โดยรักษาไว้หน้าดักของท่าน"

เมื่อจักรพรรดิได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวตอบว่า "นกพิราบตัวนี้ได้ยึดเอาเราเป็นที่พึ่ง เป็นหน้าที่ของ เราจะให้ความคุ้มครองแก่นกตัวนี้ ถ้านกตัวนี้เป็นเพียงอาหารที่ท่านต้องการแล้วไซ้ร ข้า จะให้อาหารแก่ท่าน" จากนั้นจักรพรรดิได้มอบสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งราชอาณาจักรแก่เหยี่ยวเป็นการทดแทนนกพิราบ และได้ตัด เนื้อของพระองค์ให้หนักเท่ากับนกพิราบ แต่นกพิราบกลับหนักกว่า เนื้อที่พระจักรพรรดิคัดออกมา เทียบชุกครั้ง จักรพรรดิได้ตัดสินใจที่จะ เอาตัวพระองค์ทั้งตัวซึ่ง เพื่อให้หนักเท่ากับนกพิราบจนได้ เมื่อทราบว่าจักรพรรดิมีความกรุณาถึงเพียงนั้น พระอินทร์และพระอัคนี ได้โผล่ออกมาจากร่างของ เหยี่ยวและนกพิราบปรากฏต่อหน้าจักรพรรดิ ในที่สุด เทพทั้งสององค์ได้นำ จักรพรรดิสิทิไปสวรรค์¹⁶⁶

3. คอนรักษาสัจธรรมของโลก

ในสมัยพระ เวท พระอัคนีมีฉายาว่า วรคปติ (vratapati) แปลว่าผู้เป็นเจ้าแห่ง พรตหรือข้อปฏิบัติ เกี่ยวกับหลักศีลธรรมอันมีความสัตย์ เป็นพื้นฐาน ในสมัยมหากาพย์ฉายานามอันมุ่งถึง คุณลักษณะ เช่นนี้ยังคงมีต่อมา โดยที่พระองค์ได้รับยกย่องว่า เป็นเทพผู้ทรงไว้ซึ่งความสัตย์จริงและ

¹⁶⁶MBh.III.130.19-20

MBh.III.131.1-32

เป็นผู้เห็น เหตุการณ์หรือกิจกรรมของมนุษย์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ในฐานะเป็นโลกชากษีและ
 ชาตเวทส์ดังกล่าวมาแล้ว ฉะนั้น สิ่งใดที่เป็นจริงหรือเท็จ พระองค์จะรู้และรักษาไว้ตลอดกาล
 ถึงแม้ว่าบางครั้งจะมีภัยมาถึงพระองค์ก็ตาม เนื่องจากเป็นสัจย เทพผู้ดำรงไว้ซึ่งความสัจยจริงของ
 โลก พระองค์จะบอกความจริงเสมอ ในคัมภีร์มหาภารตะ อาทิบทรมีเรื่องเล่าคนหนึ่ง เป็นข้อ
 ยืนยันในบทบาทของพระอัคนีดังนี้ ดังมีใจความย่อที่เสาดิ (sāuti) เล่าให้เศานกะ (sāunaka)
 ฟังว่า

ฤษิกฤต มีภรรยาคนสวยและเป็นพี่ของฤษีมากชื่อว่า เปาโลมา (pāulomā) อาศัยอยู่ใน
 อาศรมแห่งหนึ่ง ในเวลาไม่นานนัก นางเปาโลมาก็ตั้งครรภ์ และในช่วงเวลาที่นางตั้งครรภ์นี้
 ฤษิกฤตได้ปล่อยนางไว้ที่อาศรมลำพังผู้เดียว วันหนึ่งรากลษสคนหนึ่งชื่อว่า เปาโลมา (pāuloma)
 ได้เข้ามายังอาศรมของฤษี และเมื่อเข้าไปภายในอาศรม รากลษสได้เห็นนางเปาโลมาสวยงามยิ่ง
 เขาเกิดความรักใคร่ นางจนเกือบจะห้ามใจไว้มิได้ นางเปาโลมาได้ต้อนรับรากลษสด้วยรักและ
 ผลไม้ เป็นต้น ด้วยแรงปรารถนา และความรักที่มีอยู่เดิมของรากลษสต่อนางเปาโลมาได้ตัดสินใจ
 ที่จะฉีกนางออกไปจากอาศรม ความจริงนางเปาโลมาได้รักรากลษสเปาโลมามาก่อน แต่บิดาของ
 นางได้ยกนางให้แก่ฤษิกฤต รากลษสเปาโลมาจึงไม่ได้แต่งงานกับนางเปาโลมา

เสาดิได้เล่าให้เศานกะฟังต่อไปว่า "โอ ท่านผู้เป็นเชื้อสายของภฤต บาดแผล
 (ความรักเก่า) นี้ ทำให้หัวใจของรากลษสเกิดความปวดร้าวยิ่ง และรากลษสคิดว่า ในเวลาไม่นานนัก
 เขาคงมีโอกาสพานางหนีไป" และในช่วงเวลาต่อมา รากลษสได้มองเห็นไฟบวงสรวงซึ่งกำลังลุก
 ไชติช่วงอยู่ในอาศรมของฤษิกฤต และกล่าวว่า

โอ อัคนี (pāvaka) ท่านเป็นปากของเทพเจ้าทั้งหลาย ท่านมีความผูกพันที่จะตอบคำถาม
 ของข้าฯ หรือไม่ว่า "หญิงคนนี้เป็นภรรยาของใครอย่างถูกต้อง" ข้าฯ รักสตรีคนนี้และรับว่าเป็น
 ภรรยา แต่บิดาของนางได้ยกนางให้ฤษิกฤต ด้วยความผิดพลาด โปรดบอกความสัจยจริงว่า
 หญิงงามคนนี้สามารถอ้างว่าเป็นภรรยาของฤษิกฤตได้หรือไม่ เพราะว่าเมื่อนางอยู่ตามลำพัง ข้าฯ
 อาจตัดสินใจพานางหนีไปจากอาศรม

เสาดิเล่าต่อไปว่า "รากลษสเปาโลมาได้ถามพระอัคนีครั้งแล้วครั้งเล่าว่า สตรีคนนี้เป็น
 ภรรยาของฤษิกฤตจริงหรือไม่ โอ ท่านผู้ควรบูชา โปรดตอบคำถามอันเป็นสัจยจริง ถ้าฤษิกฤต
 ไม่เหมาะสมกับนางผู้ซึ่งข้าฯ เลือกเป็นภรรยาแล้วไซ้ ท่านควรจะพูดออกมาตรง ๆ ว่า นางเป็น
 ภรรยาของข้าฯ โดยที่ข้าฯ ได้เลือกเป็นครั้งแรกหลังจากที่ท่านประกาศออกมาว่า นางเป็นภรรยา
 ของฤษิกฤต หรือไม่แล้ว ข้าฯ ก็จะพานางหนีไปจากอาศรมนี้ต่อหน้าท่าน

เมื่อพระอัคนีได้ฟังคำพูดของรากลษสแล้ว พระองค์เกิดความหนักใจ เพราะกลัวว่าจะกล่าว
 คำเท็จและการสาปของฤษิกฤต ในที่สุดพระองค์ได้พูดออกมาอย่างช้า ๆ และแค้นเขาว่า "โอ
 รากลษส ท่านเป็นคนแรกที่ได้เลือกสตรีคนนี้ก็จริงอยู่ แต่ท่านไม่เลือกนางอย่างถูกต้องตามธรรมเนียม
 ของพราหมณ์ และสตรีคนนี้เป็นผู้มีชื่อเสียง บิดาของนางจึงยกให้แก่ฤษิกฤตตามที่เขา (บิดานาง)

ปรารถนา โอ รากษส สตรีคนนี้ได้ถูกยกให้ฤๅษีฤๅษีโดยถูกต้องตามพิธีพระเวทค่อนหน้าข้าฯ นี้คือ นางที่ข้าฯ รู้จักดี ข้าฯ ไม่กล้าพูดในสิ่งที่ผิด โอ รากษส ความเท็จ เป็นสิ่งที่โลกไม่สรรเสริญ”

จากนั้น รากษสได้อุ้มนางเปาโลมาออกจากอาศรมไป ในระหว่างทาง เนื่องจากนางเปาโลมามีครรภ์แก่จึงคลอดลูกชายมีวรรณะพองใส เปรียบได้กับแสงอาทิตย์ ต่อมาเด็กคนนี้เป็นที่รู้จักกันว่า จยวนะ (cyavana) และได้ เป็นฤๅษีผู้ เรืองนามในเวลาต่อมา เรื่องราวทั้งหมดนี้ได้ทราบถึงฤๅษีฤๅษี ฤๅษีโกรธมากและถามว่าใครบอกความจริงนี้ นางเปาโลมา ตอบว่า “พระอัคนี” ฤๅษีฤๅษีจึงสาปพระอัคนีให้ เป็นผู้กินทุกอย่าง พระองค์ได้รับความทุกข์ทรมานมากจึงหลบหนีจากการสาปไปซ่อนพระองค์อยู่ในน้ำและพืชทั้งหลาย¹⁶⁷

จะเห็นได้ว่าพระอัคนี แม้ว่าจะได้รับความทุกข์ทรมานถึงเพียงนี้ แต่เนื่องจากพระองค์ เป็นสัตย์ เทพจึงบอกความจริงทั้งหมดแก่เปาโลมา จนในที่สุด ฤๅษีฤๅษีสาปพระองค์ให้ได้รับความทุกข์ทรมาน

4. ตอน เป็นผู้สื่อข่าวในร่างของฤๅษีนารทะ

หน้าที่ของพระอัคนีที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพระเวท คือ เป็นผู้สื่อข่าวหรือมีฉายาว่า ทูต (dūta) ผู้ท่อง เทียบไปในระหว่างสวรรค์และโลก (เทพและมนุษย์) โดยที่พระองค์เป็นผู้รับใช้เทพและมนุษย์หรือ เป็นผู้ทำให้ เทพและมนุษย์ เข้าใจกันได้ หน้าที่ทูตของพระอัคนีในวรรณะคฤหะ พระเวทดังกล่าวมาแล้วจะ พัง เล็งไปที่บทบาทซึ่งพระองค์ เผาไหม้ เครื่องบวงสรวงของผู้บวงสรวง แล้วนำไปมอบแก่เทพเจ้า (havyavāhana) แต่ในคัมภีร์มหาภารตะ พระอัคนีมีลักษณะเป็นบุคคลมากขึ้น อีกทั้งทรงอำนาจที่จะแปลงร่าง เป็นสิ่งต่าง ๆ ได้ตามฐานะและโอกาสของพระองค์

ในคัมภีร์มหาภารตะตอนหนึ่ง พระอัคนีแนะนำตัวเองว่า “เป็นผู้สื่อข่าวของพระอินทร์” ในเรื่องนี้คัมภีร์มหาภารตะเล่าว่า

¹⁶⁷ MBh. R. I. 5-6, pp. 44-45.

๑ เทียบ MBh. I. 5. 11-26

MBh. I. 6. 1-13

กษัตริย์องค์หนึ่งทรงนามว่า บรุต ผู้มีฉายาว่า เป็นราชฤษี (rājarsi) ครั้งหนึ่งพระองค์ได้จัด พิธีบวงสรวงและได้ เชิญพระพฤทส์บดีเป็นพระผู้ดำ เนินการในพิธี แต่พระพฤทส์บดีปฏิเสธที่จะทำหน้าที่ ดังกล่าว เนื่องจากพระพฤทส์บดีถือว่า คนเป็นพระของเทพเจ้าไม่ใช่พระของมนุษย์ กษัตริย์บรมครูรู้สึก เสียพระทัยมากในระหว่าง เดินทางกลับ ได้พบฤษีองค์หนึ่งชื่อว่านารทะ และพระองค์ได้เล่าถึงความ ผิดหวังในการ เชิญพระพฤทส์บดีเป็นพระในพิธีกรรมของตน เมื่อฤษีนารทะได้ทราบถึงความผิดหวัง ของกษัตริย์ดังกล่าว จึงแนะนำให้ไปเมืองกาสิ (พาราณสี) ในร่างของคนเสียสติและแบกศพไปวาง ไว้ที่หน้าประตู เมือง เมื่อคนมาพบศพดังกล่าวจะวิ่งหนี คนที่วิ่งหนีนั้นแหละคือผู้ที่จะเป็นพระในพิธี บวงสรวงของกษัตริย์บรมครู ซึ่งต่อมาก็คือสัมวารตกะ (samvartaka) ผู้เป็นน้องชายของพระพฤทส์บดี

เมื่อสัมวารตกะ ถ้ามถึงคนที่แนะนำในเรื่องนี้ กษัตริย์บรมครูตอบว่า พระอัคนีในร่างของฤษี นารทะ เป็นผู้แนะนำ กษัตริย์บรมครูได้ทำตามคำแนะนำของฤษีนารทะทุกประการในที่สุดก็ได้สัมวารตกะ เป็นพระในพิธีบวงสรวงของเขา

เมื่อพระอินทร์ทราบว่า กษัตริย์บรมครูผิดหวังในการ เชิญพระพฤทส์บดีเป็นพระและ เรื่องราว ทั้งหมด ตลอดจนได้สัมวารตกะ เป็นพระ จึงสั่งให้พระอัคนีนำข่าวสารไปแจ้งแก่กษัตริย์บรมครู เพื่อนำ มาเจรจาค่อนหาพระพฤทส์บดี ครั้งแรกกษัตริย์ปฏิเสธที่จะไม่มา คอเมื่อพระอินทร์ขู่ว่าจะใช้อาวุธ คือวชิระของพระองค์ทำลาย กษัตริย์จึงยินยอม และในที่สุดได้พระพฤทส์บดีเป็นพระในพิธีบวงสรวง สิ่ง เหล่านี้ทั้งหมดสำเร็จลงได้เพราะพระอัคนีเป็นชุด ผู้สื่อข่าวไปยังกษัตริย์บรมครู¹⁶⁸

5. ตอนแปลงร่าง เป็นบุคคล เข้าขวางกั้นกษัตริย์ป่าณฑ

ดังกล่าวมาแล้ว พระอัคนีมีอำนาจในการแปลงร่าง เป็นสิ่งต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่ ช่วยเหลือ เทพเจ้าและมนุษย์ในสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น อาจจะเป็นคน สัตว์ หรือแม้กระทั่งภูเข ในคัมภีร์มหาภารตะ มหาปรธานิกขรพ ซึ่ง เป็นตอนที่ฤๅษี เจริญสละบัลลังก์ เจ้าชายป่าณฑทั้ง 5 และนาง เทรปที ได้เดินทางมุ่งหน้าสู่ภูเขาคิมาลัย เพื่อได้ไปยังสวรรค์ของพระอินทร์

¹⁶⁸ MBh. R. XIV. 6-10, pp. 9-20.

ดูเทียบ MBh. XIV. 6. 1-33

MBh. XIV. 7. 1-27

MBh. XIV. 8. 1-35

MBh. XIV. 9. 1-37

ในครั้งนั้น พระอัคนีได้แปลงร่าง เป็นบุคคลปรากฏค่อนหน้ากษัตริย์ป่าดงพงและได้แนะนำ กษัตริย์ เหล่านั้นให้ทิ้งธนูคาณฑิวะ* (gāndīva) เพื่อเดินทางไปถึงสวรรค์ได้ตามจุดประสงค์ ดังมีใจความย่อของ เรื่องว่า

ในตอนปลายชีวิต กษัตริย์ป่าดงพงพร้อมด้วยคณะ และสุนัขตัวหนึ่ง เดินทางมุ่งหน้าไปทางทิศ ตะวันออก ผ่าน เมือง แม่น้ำและภูเขาต่าง ๆ โดยมีจุดหมายจะได้อาศัยสวรรค์ เมื่อถึงมหาสมุทร ที่มีน้ำสีแดงแห่งหนึ่ง กษัตริย์ป่าดงพงได้มองเห็น เทพเจ้าแห่งไฟยืนขวางหน้าคล้ายถูกภูเขากั้นไว้ พระอัคนีกล่าวแก่กษัตริย์ป่าดงพงว่า

โอ วีรมุรุษผู้ เป็นโอรสของกษัตริย์ป่าดงพง พวกท่านจงรู้ว่า ข้าฯ คือเทพอัคนี
โอ ยุธิษเฐียร ผู้มีแขนทรงพลัง โอ ภิมะ ผู้ฆ่าศัตรู โอ อรชุนและวีรมุรุษทั้งสอง . . .
ท่านจงฟังสิ่งที่ข้าฯ จะบอก ท่านเป็นผู้ประเสริฐในบรรดาเผ่าทุกรู ป่าเขาผดุง ข้าฯ ได้เผา
แล้ว โดยการช่วยเหลือของอรชุนและนารายณะ

หลังจากที่ทิ้งธนูคาณฑิวะ อันเป็นอาวุธร้ายแรงแล้ว ขอให้ผาลคุณะ ผู้เป็นน้องชายของท่าน
จง เดินทางไปสู่ป่า เพราะเขาไม่มีความจำเป็นที่จะใช้อาวุธ (ธนู) อีกต่อไป และธนู
นี้ข้าฯ รับมาจากพระวรุณ เพื่อประโยชน์แก่ปารละ ขอท่านจงคืนพระวรุณ

เมื่ออรชุนและน้องชายได้ฟังพระอัคนีกล่าวดังนี้ จึงสั่งให้ธนูชัยทำตามคำแนะนำโดยการ
ทิ้งลง ในมหาสมุทร เป็นการคืนพระวรุณต่อไป

หลังจากได้แนะนำกษัตริย์ป่าดงพงแล้ว พระอัคนีได้หายร่างไป¹⁶⁹

* ธนูคาณฑิวะ เป็นอาวุธที่ประดับด้วย เพชรนิลจินดา มีพลังร้ายแรง เหนืออาวุธใด ๆ
หรือเทียบได้กับพลังของอาวุธนับแสน อาวุธนี้ เทพเจ้าผู้ทรงมหิตทานุภาพองค์ต่าง ๆ ได้ผลัดเปลี่ยน
หมุนเวียนกันใช้ ในช่วงสุดท้าย พระวรุณ ใช้อาวุธนี้เป็นเวลา 100 ปี (MBh.R.I.227,
pp. 363-264)

¹⁶⁹ MBh.R.XVII.1, pp 270-271.

MBh.XVII.1.27-44

ดูรายละเอียดเพิ่มเติม ในภาคผนวก ข.(2) ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้, หน้า 182-185
ตามลำดับ.

บทบาทคอนนี้ เป็นการปรากฏตัวครั้งสุดท้ายของพระอัคนีในคัมภีร์มหาภารตะ

วินิจฉัย เปรียบเทียบสถานภาพ บทบาทของพระอัคนีในสมัยพระ เวทและสมัยหลัง

จากเรื่องราวของพระอัคนีที่ว่าด้วยกำเนิด ความเป็นอยู่ในวิทยานิพนธ์บทที่ 3 และ บทบาทของพระอัคนีในบทที่ 4 ที่กล่าวแล้ว หอจะนำมาวินิจฉัย เปรียบเทียบสถานภาพและบทบาทของ พระอัคนีในวรรณคดีสันสกฤตสมัยพระเวท และวรรณคดีสมัยมหากาพย์ และปุราณะได้ดังนี้

ก. สถานภาพของพระอัคนี

พระอัคนี เป็น เทพที่ชาวอารยันสมมุติให้มีบุคลาธิษฐานในด้านต่าง ๆ คล้ายคลึงกับ มนุษย์หรือใกล้เคียงกับลักษณะมนุษย์มากที่สุด หากจะ เปรียบ เทียบกับแนวคิดทางสังคมวิทยาจะ เห็นว่า พระอัคนีมีสถานภาพ 2 ลักษณะ คือ

1. สถานภาพที่ติดตัว¹⁷⁰ (Ascribed Status) เป็นสถานภาพที่ได้รับมาโดย อัตโนมิตติ อันมีรากฐานมาจากการถือกำเนิด สิ่งที่กำหนดสถานภาพลักษณะนี้ ได้แก่อายุ เพศ ผิวพรรณ เป็นต้น แม้ว่า พระอัคนีจะเป็นไฟในธรรมชาติ 3 ลักษณะ แต่วรรณคดีสันสกฤต ถือว่า พระอัคนีมีบิดา มารดา ผู้ให้กำเนิดเยี่ยงมนุษย์ทั่ว ๆ ไป และมีเพศเป็นชาย

2. สถานภาพสัมฤทธิ์¹⁷¹ (Achieved Status) หมายถึงสถานภาพที่ได้รับมาใน ตอนหลังจากที่เกิดมาแล้วตามวิถีทาง ความสามารถ อำนาจ ตลอดจนความ เชื่อถือยกย่องของสังคม ที่มีต่อบุคคลนั้น ๆ พระอัคนีมีสถานภาพในลักษณะหลังนี้ โดยที่พระองค์มีอำนาจความสามารถคือสวรรค์ และโลก เทพเจ้าและมนุษย์ยอมรับและแต่งตั้งพระองค์ให้มีฐานะต่าง ๆ เช่น เป็นพระโศคฤของ เทพเจ้า เป็นทูต หรือสื่อกลางผู้ทำความ เข้าใจระหว่าง เทพเจ้าและมนุษย์ นั่นคือ สถานภาพของ พระอัคนีเป็นตัวกำหนดให้มีฐานะ เหล่านี้และอาจ เรียกสถานภาพในลักษณะนี้ว่า "จรรยาภาพทาง สังคม" (Social Mobility) ซึ่งหมายถึงการ เปลี่ยนตำแหน่งหนึ่งไปสู่อีกตำแหน่งหนึ่ง และการ

¹⁷⁰ บรรพต วีระสัย, สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2517), หน้า 607-608.

¹⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 608.

เปลี่ยนแปลงสถานภาพดังกล่าวอาจ เป็นไปในทางที่สูงขึ้นหรือต่ำลงก็ได้

ในวรรณคดีสันสกฤตตั้งแต่สมัยพระเวท เป็นต้นมา พระอัคนี มีสถานภาพ 2 ลักษณะ ดังกล่าวข้างต้นนี้ แต่สถานภาพในลักษณะหลัง มีความสำคัญและแตกต่างกันออกไป ในวรรณคดีสันสกฤตแต่ละยุคสมัย ดังนี้

สมัยพระเวท พระอัคนี เป็นเทพเจ้าแห่งไฟ มีฐานะเป็นเทพสูงสุดของสวรรค์และโลก อีกทั้ง เป็นหัวหน้าเทพซึ่งมีอยู่บนดิน เช่นเดียวกับพระสุริยะ และพระอินทร์ เป็นหัวหน้าเทพในสวรรค์ และบรรยากาศตามลำดับ

ในด้านความนิยมนับถือและอำนาจ เมื่อเปรียบเทียบกับพระอินทร์ ผู้มีสมญานามว่า "เทพนิกรผู้ยิ่งใหญ่ทางการสงคราม" พระอัคนี เป็นเทพผู้มีสมญานามว่า "พระผู้ยิ่งใหญ่ทางศาสนา" ทางมิตินาฏภาพหัด เทียมพระอินทร์ ในบางกรณี พระอัคนีได้รับยกย่องว่าเป็นเทพมิตรของมวลเทพ และจักรพรรดิของสวรรค์ด้วย เกี่ยวกับมนุษย์บนพื้นโลก พระอัคนีมีฐานะเป็นกษัตริย์ เป็นบิดามารดา และเป็นญาติสนิทของมนุษย์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า สถานภาพ เป็นสิ่งที่กำหนดฐานะและมีการเปลี่ยนแปลงไปได้เสมอ หากสภาพแวดล้อมตลอดจนความ เชื่อถือที่มีต่อบุคคลนั้นได้เปลี่ยนแปลงไป

พระอัคนีตกอยู่ในสภาวะนี้ กล่าวคือ ในสมัยมหากาพย์ และปุราณะ ได้มีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิด เกี่ยวกับการนับถือ เทพ เจ้าแห่งปรากฏการณ์หลายองค์ในสมัยพระเวทว่า " เป็นเทพสูงสุด" โดยหันมาเน้นที่ การสร้างขึ้น การคงอยู่ และการสูญสลายไป สภาพทั้งสามนี้ มีตรีมูรติเทพ ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ เป็นบุคลาธิษฐาน ตรีมูรติเทพเหล่านี้ได้รับยกย่องนับถือจากชาวอารยันในสมัยมหากาพย์และปุราณะว่า " เป็นเทพสูงสุดของสวรรค์และโลก"

การเปลี่ยนแปลงแนวคิดดังกล่าว ยังผลให้ เทพแห่งปรากฏการณ์อื่น ๆ ในสมัยพระเวท รวมทั้งพระอัคนีด้วย กลายมาเป็นเทพชั้นรองของตรีมูรติเทพ มีฐานะเป็นบริวารและโลกบาลประจำทิศนั้น ๆ *

* พระอัคนี เป็นโลกบาลประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้

ข. บทบาทของพระอัคนี

ส่วนบทบาทของพระอัคนี ทั้งในวรรณคดีสมัยพระเวท มหาภารตและปุราณะไม่แตกต่างกันมากนัก เช่น พระอัคนีเป็นปากและลิ้นของ เทพเจ้าพร้อมทั้งนำเครื่องสังเวียไปยัง เทพเจ้า (havyāvahana) เป็นสื่อกลางหรือบางทีเรียกว่าทูตระหว่าง เทพเจ้าและมนุษย์

มีข้อที่น่าสนใจ เกิดว่า ในสมัยพระเวท พระอัคนีมีบทบาทที่เด่นอีกบทบาทหนึ่งคือ เป็นเจ้าของบ้านและเจ้าแห่งชุมชน และบทบาทนี้ได้หายไป ในวรรณคดีสมัยมหาภารต และปุราณะ แต่พระอัคนีมีบทบาทเด่นอีกบทหนึ่งขึ้นมาแทนคือ เป็นโลกสภา หมายความว่า ผู้เป็นพยานในกิจกรรมของโลก พิสูจน์ความบริสุทธิ์และเป็นผู้ตัดสินกรณีพิพาทต่าง ๆ ของมนุษย์

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย